

Kemalist Tek-Parti Yönetiminin Hukuken Meşrûlaştırılması: Altı Ok'un Anayasaya Eklendiği 5 Şubat 1937 Tarihli Anayasa Değişikliği ve Sonuçları

Arda Göbel

Öz: Çalışmanın temel amacı, Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) ilkelerini temsil eden Altı Ok'un, 5 Şubat 1937 tarihli ve 3115 sayılı kanun kapsamında gerçekleştirilen Anayasa değişikliğiyle Anayasa'nın 2. maddesine eklenmesi sırasındaki meclis müzakerelerini değerlendirmek ve bu değişikliğin siyasal sonuçlarını tartışmaktır. Söz konusu Anayasa değişikliğinin hayata geçtiği meclis müzakereleri, siyasal çoğulculuğun reddedildiği dönemin tek-sesli siyasal ortamını yansıttığının yanında, devletin temel nitelikleri arasında alınarak anayasal güvenceye kavuşturulan Altı Ok aleyhindeki her türlü karşı-düşüncenin, Anayasa ve ceza kanunu nezdinde suç hâline getirilmesine sahne olmuştur. 1937'de CHP ilkelerinin anayasal teminat altına alınarak, bunlara muhalif olan düşüncelerin açıkça birer suç unsuru olarak tanımlanması ve bunu takiben ertesi yıl hayata geçirilen diğer kanuni düzenlemeler neticesinde Türkiye'deki Tek-Parti yönetimi hukuken de meşrûlaştırılmıştır. Atatürk İlkeleri/Kemalizm'in İlkeleri olarak da isimlendirilen Altı Ok'un Anayasa'ya eklenmesi sıradan bir Anayasa değişikliği olarak değil; Tek-Parti yönetiminin benimsemiş olduğu ideolojinin anayasal bakımdan tahkim edilmesine aracılık eden tarihi bir köşe taşı biçiminde anlaşılmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Türk Siyasal Hayatı, Kemalizm, Tek-Parti Yönetimi, Altı Ok, Otoritarizm.

Abstract: The primary objective of this study is to evaluate the parliamentary debates surrounding the amendment to the Constitution, which added the Six Arrows-representing the principles of the Republican People's Party (CHP)-to Article 2 of the Constitution through Law No. 3115 dated February 5, 1937, and to discuss the political consequences of this amendment. The parliamentary debates during which the aforementioned constitutional amendment was enacted not only reflected the single-voiced political environment of an era that rejected political pluralism but also served as a stage for the criminalization of any opposing views toward the Six Arrows-which had been enshrined as fundamental characteristics of the state and granted constitutional protection-under both the Constitution and criminal law. In 1937, the principles of the CHP were enshrined in the Constitution, and thoughts opposing them were explicitly defined as criminal elements. This was followed by other legal regulations implemented the next year, thereby legally legitimizing Single-Party rule in Turkey. The addition of the Six Arrows, also known as the Principles of Atatürk/Kemalism, to the Constitution should not be understood as a mere constitutional amendment, but rather as a historical milestone that served to reinforce the ideology adopted by the Single-Party rule in constitutional terms.

Keywords: Turkish Political Life, Kemalism, Single-Party Rule, The Six Arrows, Authoritarianism.

@ Dr., Bağımsız Araştırmacı, ardagobel@hotmail.com

id <https://orcid.org/0000-0003-4596-5079>

DOI: 10.12658/M0795
insan & toplum, 2026.
insanvetoplum.org

Başvuru: 16.08.2025
Revize: 05.09.2025
Kabul: 03.12.2025
Erken Baskı: 19.01.2026

Giriş

Modern anayasaları genellikle devlet iktidarını sınırlayan, ideolojik bir perspektife sahip olmaması bakımından siyasal alanı rekabetçi çoğulculuğa açan ve toplumsal farklılıkları güvence altına alan çerçeve metinler olarak tasavvur etmek mümkündür (bkz. Dahl, 1971; Gözler, 2018: 30 vd.; Lijphart, 2016; Özbudun, 2017: 3 vd.; Yayla, 2012: 149-168).¹ Ne var ki, bilhassa 20. yüzyılın ikinci çeyreğini takiben -Almanya, Sovyet Rusya, İtalya ve Türkiye gibi- “otoriter modernleşmeyi” benimsemiş ülkelerde anayasaların iktidarlara sınırlayan birer “çerçeve metin” olma özellikleri terk edilerek, ülkedeki hâkim partinin ilkeleri, devletin de temel niteliklerini belirtecek şekilde anayasalara ilâve edilmiştir (Plaggenborg, 2015; Şentop, 2007). Tushnet (2015), “otoriter anayasacılık” kavramı altında nitelediği bu tip otoriter ülkelerde; anayasa, mahkemeler ve seçimler gibi demokratik kurumların var olmasına rağmen, bu kurumların demokratik bir yönetim yaratmak ya da sürdürmekten çok, hâkim partinin iktidarını “sürdürülebilir” kılmak gibi fonksiyonlar icra ettiğini ifade etmektedir. Bu itibarla, bahsedilen ülkelerdeki anayasalar, siyasal iktidarı denetleyen metinler olmaktan çıkmışlar; aksine, siyasal iktidarı elinde bulunduran kadronun ve/veya partinin dünya görüşünün kurumsallaştırıldığı belgeler hâlini almışlardır.

Türkiye’de bu sürecin en somut hâlini alması, 5 Şubat 1937 tarihli Anayasa değişikliğiyle olmuş; iktidarı elinde bulunduran Cumhuriyet Halk Partisi’nin (CHP), Altı Ok/Atatürk İlkeleri olarak da bilinen ilkeleri aynı zamanda devletin de temel nitelikleri olarak Anayasa’ya eklenmiştir. Kemalizm’in anayasal zemine taşınmasıyla anayasaların toplumdaki çeşitli düşüncelerin meşrû rekabetini mümkün kılan birer “çerçeve metin” olma niteliği ortadan kaldırılmıştır. Çalışmada da görüleceği üzere, Altı Ok’u oluşturan ilkelere muhalefet, devletin temel niteliklerine bir başkaldırı kabul edilerek açıkça suç ilân edilmiştir. Greally (2024: 974-976), farklı görüşleri yasaklamak yerine, onlara meşrû zeminde kendilerini ifade edebilme imkânının tanındığı anayasalarda görülen “ideolojik çatışmanın” ya da “ideolojik çeşitliliğin” anayasaları dinamik bir hâle getirerek onları daha sürdürülebilir kıldığından bahsetmektedir. Ne var ki, çalışmada ele alınacak Anayasa değişikliği neticesinde, Teşkilâtı Esasiye Kanunu’nun/1924 Anayasası’nın ideolojik bir metin hâline getirilmesi, ceza hukukunun da siyasileşmesine neden olmuştur. Altı Ok’a muhalif olduğu düşünülen görüşleri savunanların ceza kanununda müeyyidesi idam olan hükümle itham edilmeleri

1 Heywood, bu hususta aksi bir görüşe sahiptir. Anayasaların yansız olamayacağı kanaatini paylaşan Heywood, her anayasanın az veya çok ideolojik önceliklere “bulaştırıldığı” görüşündedir. Sartori ise politikaların içeriğinin anayasalar tarafından belirlendiği takdirde anayasaların halk iradesinin yerine geçeceği görüşünden hareket etmiştir. Anayasaların içerik bakımından “tarafsız” olması gerektiğini öne süren Sartori, anayasacılığın hedefinde politik içeriği saptamanın olmadığını kaydetmiştir. İlgili tartışmalar için bkz. (Topuzkanamış, 2014: 4990 vd.).

meclis tarafından benimsenmiş; Greally'nin bahsettiği ideolojik çatışma/çeşitlilik, devlet eliyle ortadan kaldırılmıştır. Mouffe (2000: 80-107) da benzer yaklaşımla, siyasal alanın -demokratik siyasetin özünü teşkil ettiğinden bahsettiği- "çatışma" kavramı üzerine kurulu olduğundan hareketle, demokrasinin farklı fikirleri ortadan kaldırarak bu çatışmayı bitirmemesi gerektiğinin altını çizmiştir. Ne var ki, 5 Şubat 1937 tarihli Anayasa değişikliğiyle siyasal iktidarın kendi ilkelerini hiçbir tartışmaya mahal vermeden kabul ettirmesi neticesinde çatışmanın/çeşitliliğin yerini "mutlak" ya da daha doğru bir ifadeyle "zoraki" bir "uzlaşma" almıştır.

Sözü edilen Anayasa değişikliğine giden süreç, Malatya Mebusu Başbakan İsmet İnönü ile 153 milletvekilinin, 3 Şubat 1937 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Başkanlığı'na vermiş oldukları kanun teklifiyle Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun/1924 Anayasası'nın dokuz maddesinde değişiklik yapılmasını önermeleriyle başlamıştır. 5 Şubat 1937'de meclis gündemine gelen söz konusu kanun teklifi oy birliğiyle kabul edilmiştir. Anayasa'nın değiştirilen dokuz maddesi arasında, devletin temel niteliklerini belirten 2. madde de yer almaktaydı. Bahsedilen değişiklik uyarınca CHP'nin ve Kemalizm'in temel ilkelerini teşkil eden ve Altı Ok/Atatürk İlkeleri olarak da isimlendirilen ilkeler, devletin temel niteliklerini belirtmek maksadıyla Anayasa'ya eklenmiştir.

Esasen, CHP'nin yüksek kademelerinde -Altı Ok'un Anayasa'ya dâhil edilmesinden iki sene evvel- partinin ilkelerini teşkil eden Altı Ok'un bütünüyle devlete mâl olmuş bir biçimde takdim edildiği görülmektedir. Nitekim, CHP'nin 1935 yılındaki IV. Kurultayı'nın açılacağı 9 Mayıs'tan bir gün önce radyoda konuşma yapan Genel Sekreter Recep Peker, "parti, kurtulmuş ve modern bir ülke olarak düzenlenmiş olan yeni Türkiye'nin beka şartları olarak tanıdığı bu altı vasfı [Altı Ok] yeni programla devlete mâl ediyor..." demiştir (Peker, 1935a: 5). Peker, ertesi gün kurultayın açılışında yaptığı konuşmada da yine benzer noktaya dikkat çekmiş; "yeni programın farikasının [ayrıt edici yönünün] ... zaten baştan beri devletle bir ve beraber çalışan Cumhuriyet Halk Partisi varlığının, devlet varlığı ile birbirlerine daha sıkı bir sûrette yaklaşması" olduğunu söylemiştir (CHP, 1935a: 45). Peker, anılan konuşmasında, yeni parti programıyla beraber Altı Ok'u teşkil eden ilkelerin devletin temel vasıfları arasına girdiğini beyan etmiştir (bkz. CHP, 1935a: 44-46). Peker'in, Altı Ok'un devlete mâl olduğuna dair görüşüne rağmen, bunun mevcut anayasal düzende resmî-hukukî bir karşılığı olmadığı, ancak pratiğin/fiilî durumun bir yansıması şeklinde telâkki edilmesi gerektiği açıktır. Nitekim, Peker de bu durumun farkındadır. Peker, bahsi geçen IV. Kurultay konuşmasında, "Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir" şeklindeki Anayasa'nın 1. maddesi dolayısıyla cumhuriyetçiliğin zaten Anayasa'da yer aldığını ifade etmiş; kalan beş ilkenin ise fiilen uygulanmakta olmasına rağmen, Anayasa'da yer almadığına vurgu yapmıştır (CHP, 1935a: 45).

Peker'in Mayıs 1935 tarihinde dile getirdiği şekilde, fiili durumda devlete mâl olduğu ifade edilen Altı Ok'un, resmî-hukukî boyutta da devletin temel vasıfları olarak anayasal düzenin bir parçası hâline getirilmesi düşüncesi, 5 Şubat 1937'deki Anayasa değişikliği neticesinde hayat bulmuştur. Malatya Mebusu Başbakan İsmet İnönü ile 153 milletvekili -resmî adı Teşkilâtı Esasiye Kanunu olan- 1924 Anayasası'nın 2, 44, 47, 48, 49, 50, 61, 74 ve 75. maddelerinde değişiklik yapılmasına dair kanun teklifini 3 Şubat 1937 günü TBMM Başkanlığı'na sunmuşlardır. Bu maddeler içerisinde Anayasa'nın 2. maddesinde yapılması istenilen değişiklik, Altı Ok olarak bilinen CHP'nin temel ilkelerinin devletin temel vasıflarını belirtmek üzere Anayasa'ya ilâve edilmesi önerilmiştir. Önerenin gerekçesinde, yürürlükteki Anayasa'nın ilk maddesinde "Türkiye Devletinin bir Cumhuriyet olduğu yazılı [olup] bununla yalnız Devletin şekli beyan edilmiş oluyor" denilerek mevcut durum özetlenmiş; devamındaysa, "Devletin [şekliyle] beraber siyaset ve idare tarzında [takip] edeceği ana vasıfların da esas hüküm olarak gösterilmiş olması[nın] lüzumlu" olduğu ifade edilerek, "2 nci maddede milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, lâik[lik] ve inkılâpçılık vasıflarının" da yer alması gerektiği savunulmuştur.² Anayasa'nın 2. maddesinde yapılması düşünülen değişikliğin gerekçesi Anayasa Encümeni Mazbatasının devamında daha detaylı olarak izah edilmiştir:

...Hâlen meri Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun esas hükümlerini gösteren birinci faslının birinci maddesinde Türkiye Devletinin bir Cumhuriyet olduğu yazılı [bulunmasıyla] Türk Devletinin yalnız şekli gösterilmiş olup esas teşkilât kanununda, yeni Türk Devletinin şekli ile beraber doğuş tarzının ve kuruluşunda hâkim olan ve fiiliyat sahasında şimdiye kadar inkişaf eden umdelerin yer tutması [icap] etmekte olup bunun için millî vahdeti sarsacak beynelmilelci cereyanların memleket dâhilinde yer bulamaması ve [yurttaşlar] arasında sınıf farklarının kaldırılması ve [yurt] dâhilinde her bakımdan alınacak tedbir ve atılacak hamlelerde eski zihniyet ve ananelere ve bu ananelerin [icaplarına] bağlanılmayarak yalnız zamanın ihtiyaç ve zaruretleri ve yurdun yükselmesi düşünülerek hareket olunması ve memleketin büyük menfaatlerinin istilzam ettiği [gerektirdiği] teşebbüslerin Devlet eline alınabilmesi gibi biri diğerini itmam eden [tamamlayan] ve hayatî bakımdan yekdiğerinden ayıramayacak olan ana vasıfların esas hüküm olarak Teşkilâtı Esasiye Kanunu'na derci [eklenmesi] pek lüzumlu görülmüştür.³

2 Malatya mebusu İsmet İnönü ve 153 arkadaşının, Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun 2,44,47,48,49,50,61,74 ve 75 nci maddelerinin değiştirilmesine dair kanun teklifi ve Teşkilâtı Esasiye Encümeni Mazbatası (2/44).

3 Malatya mebusu İsmet İnönü ve 153 arkadaşının, Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun 2,44,47,48,49,50,61,74 ve 75 nci maddelerinin değiştirilmesine dair kanun teklifi ve Teşkilâtı Esasiye Encümeni Mazbatası (2/44).

Anayasa'nın ilgili maddelerinde değişiklik yapılmasını öngören kanun teklifi, 5 Şubat 1937 günü TBMM Genel Kuruluna gelmiştir. Oturumda ilk sözü alan Muğla Mebusu Dâhiliye Vekili [İçişleri Bakanı] Şükrü Kaya, Anayasa değişikliği kanun teklifinin geneli hakkında bir konuşma yapmıştır. Temel amacı “modern bir devlet kurmak” olan CHP'nin prensiplerinin bizatihi Atatürk tarafından tespit edildiğini ifade eden Kaya, bundan böyle bu prensiplerin “devlet sisteminde [de] tatbik edileceğini” vurgulamıştır (CHP, 1937: 4).⁴ Kaya, konuşmasının devamında, CHP'nin prensiplerinin Anayasa'ya eklenmesindeki temel maksatlardan birinin de Türk milletinin Atatürk'e olan şükran borcunun ödenmesi olduğuna dikkat çekmiştir (CHP, 1937: 5).

Bu tarihi oturumdaki ilk konuşmayı yapan Şükrü Kaya'nın ardından Anayasa'nın ilgili maddelerinde yapılması düşünülen değişikliğe dair müzakerelere geçilmiştir. Söz konusu maddeler içerisinde en fazla konuşma ve tartışma Anayasa'nın 2. maddesinde yapılması öngörülen değişiklik üzerinde yoğunlaşmıştır. Aşağıdaki satırlarda, Altı Ok'u oluşturan her bir ilkeye ilişkin söz konusu oturumda yapılan konuşmalar ayrı birer başlık hâlinde ele alınacaktır. Ardından, 5 Şubat 1937 günü TBMM'de cereyan eden müzakerelerdeki konuşmalar ve tartışma ortamı da akılda tutularak, Altı Ok'un Anayasa'ya eklenmesi kararının siyasî sonuçları tartışılacaktır. Ancak, söz konusu tartışmalara geçilmeden evvel, Altı Ok'un tarihsel gelişimi hakkında kısa bir izahat yapılması yerinde olacaktır.

Altı Ok'un Tarihsel Gelişimi

Altı Ok, Parla'nın (1995: 39) deyimiyle, CHP'nin siyasî ideolojisinin “özeti ya da çekirdeği” konumunda telâkki edilmelidir. Altı Ok, Cumhuriyet'in ilânını takiben birdenbire ortaya çıkmamış; aşağıda görüleceği üzere, tedricen şekillenmiştir. Mustafa Kemâl Paşa, henüz CHP'nin kurulmasından evvel, 8 Nisan 1923'te “Dokuz Umde [İlke]” adı verilen bir beyanname yayımlamıştır. Adı geçen beyanname, TBMM'nin 1 Nisan 1923'te almış olduğu seçim kararına istinaden hazırlanmış bir seçim beyannamesidir. Bu dokuz maddenin içerisinde Altı Ok'tan hiçbiri ismen geçmemekle birlikte, kimi maddelerin mahiyet itibarıyla ileride Altı Ok olarak isimlendirilecek ilkelerin özünü yansıttığı da açıktır. Söz gelimi, “egemenliğin kayıtsız şartsız milletin” olduğundan bahseden 1. maddeyle, saltanatın kaldırılması sonrasında TBMM'nin “Türk Milletinin

4 TBMM, 8 Şubat 1937 tarihinde, söz konusu Anayasa değişikliğine dair müzakere zabıtlarının “bütün memlekette aynen neşir ve tamimine karar vermiştir.” Bkz. (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 5, Cilt: 16, İçtima: 2, İnikad: 34, s. 87). Bu kararın gereği olarak, CHP Genel Sekreterliği tarafından “5.2.1937 Büyük Millet Meclisinde Teşkilâtı Esasiye Kanunundaki değişikliğe dair müzakereler” isimli bir kitapçık yayımlanmıştır. 5 Şubat 1937 tarihli meclis müzakerelerine dair çalışma boyunca yapılacak tüm atıfların kaynağı bu kitapçıktır.

gerçek ve tek mümessili” olduğuna dair prensibi kabul etmiş olan 2. maddenin cumhuriyetçilik ilkesini çağrıştırdığı ortadadır. Keza, halkın bilhassa ekonomik sıkıntılarının çözülmesi adına devletin atacağı adımlardan bahseden 5. maddenin muhtelif alt başlıklarında ve 9. maddede hem devletçiliğe hem de halkçılığa dair nüveler bulmak mümkündür (bkz. Giritlioğlu, 1965: 31-33). Fakat son tahlilde Dokuz Umde’nin, o sıralarda kuruluş hazırlıkları devam eden CHP’nin ideolojisini açıklayan “teorik” bir metinden ziyade, halkın o sıralarda yaşadığı temel sıkıntılara dair pratik çözümlerin vadedildiği bir seçim beyannamesi olarak değerlendirilmesi gerekmektedir (Göbel, 2025: 4). İlginç olan husus şudur ki; dokuz maddeden müteşekkil bu metin, CHP’nin ilk parti programının kabul edildiği 1931’deki III. Kurultay’a kadar parti programı işlevi görmüştür (Eroğlu, 1981: 38; Giritlioğlu, 1965: 31).

İleride Altı Ok’u oluşturacak temel ilkelerin CHP’nin resmi politikasını yansıtacak şekilde gündeme gelmesi yolunda ilk büyük adım 1927’de atılmıştır. 15-20 Ekim 1927 tarihleri arasında toplanan CHF’nin II. Büyük Kurultayı’nda⁵ Altı Ok’u teşkil edecek olan ilkelerden cumhuriyetçilik, milliyetçilik ve halkçılık parti tüzüğüne girmiştir (Eroğlu, 1981: 40; Giritlioğlu, 1965: 71; Kili, 1976: 58; Koçak, 2013: 246; Uyar, 2012: 81). İsmen açıkça zikredilmese de parti tüzüğü’nün 3. maddesinde “...fırka, devlet ve millet işlerinde din ile dünyayı birbirinden ayırmayı en mühim esaslardan addeder” denilmek sûretiyle lâiklik ilkesine de kapı aralanmış (Bilâ, 1999: 55; Eroğlu, 1981: 40; Giritlioğlu, 1965: 71; Parla, 1995: 27; Uyar, 2012: 76); dahası, kurultay sonrasında yayımlanan Genel Başkanlık Bildirisinde CHF’nin “cumhuriyetçi, lâik, halkçı ve milliyetçi bir cemiyet” olduğu belirtilmiştir (Bilâ, 1999: 56; Demirel, 2012: 299; Kili, 1976: 59).

CHF’nin 1931 yılındaki III. Kurultayı tarihî bir öneme sahip olmuştur. Söz konusu kurultayda, hem tüzükten ayrı olarak CHF’nin ilk parti programı kabul edilmiş hem de 1927 Kurultayı’nda parti tüzüğüne girmesi bakımından resmen benimsenmiş üç ilkeye ek olarak lâiklik, devletçilik ve inkılâpçılığın da programa alınmasıyla Altı Ok’un tüm ilkeleri parti programına dâhil olmuştur (Akşin, 2017: 214; Bilâ, 1999: 65; CHF, 1931: 30-31; Demirel, 2013: 213; Giritlioğlu, 1965: 93 vd.; Karpat, 2017: 473 vd.; Kili, 1976: 59; Parla, 1995: 35; Tunçay, 2010: 318-321; Zürcher, 2019: 215).

Altı Ok, CHF’nin ismini CHP olarak değiştirdiği 1935’deki IV. Kurultay’da da yerini korumuştur (bkz. CHP, 1935b: 3-4). Bu kurultayın dikkat çekici yönü, Altı Ok’un “Kamâlizm [Kemalizm] prensipleri” biçiminde adlandırılmış olmasıdır (bkz. CHP,

5 1927 Kurultayı esasen CHP’nin kuruluşunun ardından toplanan ilk kurultaydır. Ancak Atatürk, bu kurultayın açılış konuşmasında partinin ilk kurultayının 4-11 Eylül 1919 tarihleri arasında toplanan Sivas Kongresi olduğunu söylemiştir (Giritlioğlu, 1965: 38; Kili, 1976: 57-58). Ayrıca bkz. (Koçak, 2013: 246; Uyar, 2012: 67).

1935b: 2). Böylece, önceki kurultaylarda hiç zikredilmemiş olan Kemalizm ifadesi, Altı Ok'u oluşturan prensiplerin tamamını ifade edecek şekilde CHP'nin programına girmiştir. 1935 Kurultayı'nın asıl önemi ise yeni parti programı nezdinde devletle CHP'nin birbirine yaklaşmış olmalarıdır.⁶ Nitekim, bu durumun bir ifadesi olarak -yukarıda da değinildiği üzere- CHP'nin IV. Kurultayı'nda Genel Sekreter Recep Peker, gerek kurultay öncesindeki radyo konuşmasında gerekse de kurultayın açış konuşmasında Altı Ok olarak isimlendirilen CHP ilkelerinin devletin temel vasıfları arasına girdiğine dikkat çekmiş; Peker'in 1935 Mayıs'ında dikkat çektiği bu fiili durum, Şubat 1937'deki Anayasa değişikliğiyle resmî-hukukî boyuta taşınmıştır. Bu vesileyle, Altı Ok'un Anayasa'ya ilâve edilmesine dair Anayasa değişikliği kanun teklifinin görüşüldüğü 5 Şubat 1937 tarihli TBMM müzakerelerinin incelenmesine geçilebilir. Aşağıdaki satırlarda, her bir ilkeye dair tartışmalara ayrı başlıklar hâlinde yer verilecektir.

Cumhuriyetçilik İlkesine Dair Tartışmalar

Altı Ok'un/Atatürk İlkeleri'nin Anayasa'ya dâhil edilmesini öngören Anayasa değişikliğine dair kanun teklifinin TBMM'de görüşüldüğü 5 Şubat 1937 tarihli oturumda cumhuriyetçilik ilkesine dair bir tartışma yaşanmamıştır. Bu durum, Türkiye'de anılan tarih itibarıyla cumhuriyet rejiminin müesseseleriyle birlikte yerleşmiş olduğunu göstermektedir.⁷ Nitekim, Teşkilâtı Esasiye [Anayasa] Encümeni Başkanı olan Sivas Mebusu Şemseddin Günaltay zikredilen oturumda yapmış olduğu konuşmasında, meclisin gündemine gelen Anayasa değişikliğinin “esas” olarak gördüğü cumhuriyetçiliği, “...Türk'ün kendi ruhunun ifadesi...” biçiminde tasvir etmiştir (CHP, 1937: 13'14).

Kütahya Mebusu Recep Peker ise konuşmasında “...rejimin esasları olarak Devlet kanununa geçmiş ve yurdun henüz hayata doğmuş en taze çocuğundan en yaşlısına

6 CHP'de 1935 Kurultayı ile başlayıp 1939'a kadar devam eden kısa süreli parti-devlet bütünleşmesinden çalışmanın sonunda bahsedilecektir.

7 Gerçekten de cumhuriyetçilik ilkesinin Altı Ok içerisinde en az tartışma konusu olan ilke olduğu vurgulanmalıdır. Bu durum, Cumhuriyet'in ilânından başlayarak ilerleyen yıllar boyunca devam etmiştir. Nitekim, tıpkı Türkiye'de olduğu gibi monarşik rejimi terk ederek cumhuriyet rejimine geçmiş kimi Avrupa ülkelerinde zaman içerisinde yeniden monarşik rejime geçilmesi yönünde istekler olmuş; hattâ bu uğurda “monarşist partiler” dahi kurulmuştur. Türkiye'deyse bu türden arzular görülmemiştir. Öyle ki, Cumhuriyet tarihinin ilk üç partisinin isimleri bile cumhuriyet rejiminin Türkiye'de ne denli erkenden yerleşik hâle geldiğini göstermektedir: Cumhuriyet Halk Fırkası (1923), Terakkîperver Cumhuriyet Fırkası (1924), Serbest Cumhuriyet Fırkası (1930). Ayrıca, Cumhuriyet Türkiye'sinin tüm Anayasalarının en başında yer alan “Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir” ifadesiyle, “devlet ile cumhuriyet rejimi arasında bir özdeşlik ilişkisi kurularak, Türkiye Devleti'nin cumhuriyet rejimine dayalı düzenini değiştirmek isteyebilecek her türlü... teşebbüsün anayasaya aykırı olacağı” vurgulanmıştır (Göbel, 2022: 71).

varıncaya kadar, hepsi için müşterek bir inan mevzuu telâkki edilmiş olan mahiyeti Cumhuriyetten ibarettir” sözleriyle Gönaltay’ı tasdik etmiştir (CHP, 1937: 14). Peker, konuşmasının devamında yine cumhuriyetçilik ilkesine dair olarak, “...şimdiye kadar ana kanunun [Anayasa’nın] temelini teşkil etmiş olan Cumhuriyetçilik aleyhine yurt içinde hiç kimsenin hiçbir faaliyette bulunması[nın] caiz olmadığı gibi, şimdiden sonra da Cumhuriyetçiliğin nakızı [zıddı] olan saltanat lehine bir hareket[in] hiçbir kimseden sadır olamayacağını...” ifade etmiştir (CHP, 1937: 15).

Yalnız, Çanakkale Mebusu Şükrü Yaşın, cumhuriyetçilik ilkesinin özüne dair bir tartışmadan ziyade, bunun Anayasa’daki yerine ve tekrarına istinaden bir öneri getirmiştir. Yaşın, Anayasa’nın 1. Maddesinde “Türkiye bir Cumhuriyettir” ifadesinin yer aldığını ifade etmiş; öte yandan, Anayasa’nın 102. maddesinde “devlet şeklinin Cumhuriyet olduğuna dair olan birinci maddenin hiçbir veçhile tadil, tağyirinin teklif dahi edilemeyeceğini” hatırlattıktan sonra, “Cumhuriyet idaresinin Cumhuriyetçi olmasının gayet tabii bir esas olduğunu” söylemiştir. Yaşın, bu itibarla, Anayasa’nın 2. maddesinde tekrardan cumhuriyetçilik ilkesine yer vermenin Anayasa’nın diğer hükümleriyle “ahenkdar” olamayacağını öne sürerek, ilgili maddeden cumhuriyetçilik ilkesinin kaldırılmasını önermiştir (CHP, 1937: 26-27). Teşkilâtı Esasiye Encümeni Mazbata Muharriri Manisa Mebusu Kenan Ozer, Anayasa’nın 102. maddesinin açıklığı karşısında bu ilkelerin Anayasa’nın 1. maddesine ilâvesinin doğru olmadığından, bunların 2. maddede sıralanmasını uygun bulduklarını söylemiş; “diğer türlü bu ana prensiplerin yalnız beş maddesi, esas Teşkilât Kanunumuza geçmiş şeklinde bulunacaktır ki bunun doğru olmayacağına kani olduk” sözleriyle Yaşın’ın önerisinin reddi yolunda görüş bildirmiştir. Ozer’in izahatı meclis tarafından kabul görmüştür (CHP, 1937: 27).

Devletçilik İlkesine Dair Tartışmalar

Devletçilik ilkesi, diğer ilkelerin tersine olarak Cumhuriyet’in ilânını takiben değil, ancak 1930’lu yılların başında gündeme gelmiştir. Zira, Cumhuriyet’in ilânının ardından özel girişime öncelik tanıyan nispeten liberal bir iktisat politikası takip edilmiştir.⁸ Bu meyanda örneğin, özel teşebbüsün ihtiyacı olan sermaye birikiminin sağlanması adına 1924’te İş Bankası kurulurken, 1927’deyse özel teşebbüse ayrıcalıklar tanıyan Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarılmıştır. Cumhuriyet idaresi böylece İttihat ve Terakki devrinden beri amaçlanan “milli burjuvazi” yetiştirilmesi hedefini takip etmiştir. Ne var ki, özel teşebbüsün yeterli sermaye birikimine sahip olmaması ve

8 Cumhuriyet’in ilk yıllarında gerçek anlamda liberal bir ekonomi politikası uygulandığı düşüncesine karşı çıkan görüşler için bkz. (Beriş, 2015: 104-108; Boratav, 2006: 29-30; Kansu, 2009).

teknik bilgi konusundaki yetersizliği gibi sebeplerle kalkınmada başat faktör olması mümkün olmamıştır. Buna bir de “Büyük Buhran” adı verilen ve tüm dünyayı etkileyen 1929 Ekonomik Krizi eklenince devletin ekonomiye müdahalesi kaçınılmaz hâle gelmiş; devletçilik ilkesi 1931’de CHP Programı’na girmiştir (bkz. Ahmad, 2009: 119 vd.; Akşin, 2017: 218-220; Bilâ, 1999: 63-64; Kili, 1981: 254-255; Timur, 1968: 111-112).⁹

Devletçilik ilkesinin Anayasa’ya girmesiyle esasen 1930’lu yılların başından beri uygulanan ve devletin ekonomik sahadaki her türlü müdahalesiyle yine devletin nezaretinde girilen plânlı ekonomi politikasının anayasal güvence altına alınması amaçlanmıştır. 5 Şubat 1937 günü gerçekleştirilen meclis oturumunda -oturumun tamamı göz önüne alındığında- aykırı seslerin en yüksek tonda ifade edildiği tartışmalar devletçilik ilkesi etrafında yaşanmıştır. Siyasî-ideolojik mahiyetteki ilkelerin/Altı Ok’un Anayasa’ya girmesinin bilhassa ceza hukukunun siyasileşmesi tehlikesini taşıdığı uyarısında bulunan İzmir Mebusu Halil Menteşe, bu görüşünü somutlaştırmak adına devletçilik ilkesinden misal vermiştir. Menteşe’nin konuşmasındaki ilgili kısım şöyledir:

...Şimdi yapacağımız tadilâtla Cumhuriyetin; devletçi, milliyetçi, halkçı ve ilâhiri... [vs.] olduğunu tesbit edeceğiz. Devletçilik, meselâ, devletin şekli meyanına giriyor. Şimdi ekonomide liberal taraftarı ferdiyetçi bir vatandaş ortaya çıkar da propagandaya başlarsa... Şekli Devleti tebdil cürmüne [devletin şeklini değiştirme suçuna] tasaddî [teşebbüs] etmiş diye onu polis yakalayıp da mahkemeye verecek midir... (CHP, 1937: 9)?

Menteşe’nin zikredilen konuşması “Şimdi ekonomide liberal taraftarı ferdiyetçi bir vatandaş ortaya çıkar da propagandaya başlarsa...” kısmında araya giren Antalya Mebusu Rasih Kaplan’ın sözüyle kesintiye uğramıştır. Kaplan, Menteşe’nin konuşmasına istinaden “öbür dünyaya gider deriz” şeklinde bir cevap vermiştir (CHP, 1937: 9). Kaplan’ın cevabı, hem dönemin muhalif görüşlere alabildiğine kapalı olduğu tek-sesli tartışma ortamını yansıtmaları bakımından hem de 1930’lar Türkiye’sindeki anti-liberal eğilimi açığa çıkarması bakımından oldukça anlamlıdır. Nitekim, Milli Mücadele’nin önde gelen komutanlarından İstanbul Mebusu Refet Bele de tıpkı

9 Devletçilik ilkesi, CHP’nin 1931 Programı’nda şu şekilde tanımlanmıştır: “Ferdî mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete erdirmek için milletin umumî ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde -bilhassa iktisadi sahada- Devleti fiilen [fiilen] alâkadar etmek mühim esaslarımızdandır” (CHP, 1931: 31). İlke, 1935 Programı’nda ise şu şekli almıştır: “Özel kınav [faaliyet-teşebbüs] ve çalışma esas olmakla beraber, imkân olduğu kadar az zaman içinde ulusumuzu genliğe ve yurdu bayındırlığa erdirmek için, genel ve yüksek asıgıların [menfaatlerin] gerektirdiği işlerde, hele ekonomik alanda Devleti fiilî [fiilî] surette ilgilendirmek başlıca esaslarımızdandır. Devletin ekonomi işleri ile ilgisi fiilî surette yapıcılık olduğu kadar, özel girişimlere ön vermek ve yapılmakta olan işleri düzenlemek ve kontrol da etmektir” (CHP, 1935a: 78).

Menteşe gibi devletçilik ekseninde benzer noktaya dikkat çekmiş; “yarın bir liberal, ekonomik ve siyasî herhangi bir liberal çıkıp bunun üzerinde propaganda yapamaz mı?” şeklinde meclise bir soru yöneltmiş; meclisten “yapamaz sesleri” yükselmiştir (CHP, 1937: 27).

Menteşe ve Bele’nin endişelerine karşı meclisten yükselen karşılıklar, 1930’lar Türkiye’sinde liberalizme dair olumsuz algılamının somut göstergelerinden biridir. Nitekim, 1929 Ekonomik Krizi ve ondan kaynaklanan sıkıntılar Türkiye’de “Batı aleyhtarı ve anti-kapitalist duyguları” canlandırmıştır (Lewis, 1984: 281). Anılan ortam içerisinde liberalizm, 1929 Ekonomik Krizi’ni takiben dünyanın içine düştüğü sıkıntıların yegâne müsebbibi gibi sunulmuş; Tek-Parti yönetiminin nezdinde liberal ideoloji gerek iktisadî gerek siyasî açılımlarıyla “zararlı, yıkıcı bir yabancı ideoloji” olarak resmedilmiştir (Yılmaz, 2005a: 192). Bu duruma paralel olarak 1930’lu yılların başından itibaren devletçiliğin yıldızı parlamaya başlamış; devletçilik ilkesi küresel ekonomik krizin etkilerinin sürdüğü 1931 yılında CHP’nin parti programına girmiştir.

Dönemin CHP mebuslarından biri olan Gazeteci Necmettin Sadık [Sadak], devletçiliğin CHP Programı’na dâhil edildiği 1931 yılında kaleme aldığı bir yazısında “fertlerin iktisadî işlerde tamamen serbest oldukları devir geçmiştir” dedikten sonra, günümüz dünyasında devlet müdahaleciliğinin artık bir “mecburiyet” hâlini aldığına vurgu yapmış; dünyanın son zamanlarda karşılaştığı büyük iktisadî ve sosyal krizlerin sebebi olarak devletler tarafından başıboş bırakılan iktisadî faaliyetleri göstermiştir (Halıcı ve Burgaç, 2016: 680-682). CHP’de anti-liberal kanadın sembol isimlerinden Recep Peker ise dünyanın içinde bulunduğu ekonomik ve sosyal buhranın müsebbibinin doğrudan doğruya “ekonomik liberalizm” olduğunu öne sürmüştür (bkz. Peker, 1935b: 72-73). Peker, 1935’de CHP Genel Sekreteri sıfatıyla yapmış olduğu -yukarıda da zikredilen- IV. Kurultay’ın açık konuşmasında liberalliğin serbest olmasını isteyenlere cevaben liberalizmin ve liberal devlet tipinin tüm dünyada “can çektiğini” öne sürmüş; liberal sistemi, Türk ulusunun “...en büyük muvaffakiyet yollarını kapamak demek” biçiminde tanımlamıştır (CHP, 1935a: 46-47). Peker, anılan konuşmasında -CHP’nin diğer ilkeleri gibi- devletçiliğin de bir parti vasfı olarak kalmayarak devletin vasıfları arasında yer alması gerektiğini ifade etmiştir (CHP, 1935a: 46).¹⁰

Peker, yukarıda serdedilen görüşlerini 1937’deki meclis oturumunda da tekrarlamış; devletçilik ile liberalizm arasında kurmuş olduğu karşıtlık ilişkisi üzerinden düşüncelerini ifade etmiştir. Kütahya Mebusu Peker, meclisteki konuşmasında

10 Peker, IV. Kurultay’daki konuşmalarıyla devletçiliğin belki de en katı yorumuna imza atmış; devletçiliğe “özel girişimi kontrol etme” misyonu da yüklemiştir. Bkz. (Bilâ, 1999: 70).

-Menteşe'nin yukarıda değinilen sorusuna da cevaben- devletçilik ilkesinin Anayasa'ya gireceği andan itibaren, bunun zıddı olarak tasvir ettiği "liberallik" lehinde faaliyet yapılamayacağına dikkat çekmiştir (CHP, 1937: 15). Devamında liberalizme dair evvelki eleştirilerini tekrarlayan Peker, liberalizmin dünyanın her yerinde "...ya çökmüş, tarihe intikal etmiş veyahut da sarsıntı nöbetleri içinde can çekişmekte..." olduğuna vurgu yapmış; liberalizmi tüm dünya ve özellikle Türkiye için bir "âfet" şeklinde tanımlamıştır (CHP, 1937: 17-18).

Peker'in çizdiği tablo, Kemalist devletçilik ilkesinin tanımlanması açısından kritik önemi haizdir. Zira, Kemalist devletçilik ilkesi uyarınca, Türkiye'nin sanayileşmeye dayalı bir kalkınma modeli benimsemesinin yanında, bu kalkınmanın ancak ve ancak devletin yakın kontrolü altında gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir. Nitekim, liberal ekonominin hâkim olduğu ülkelerde yalnızca kendi menfaatini düşünerek kâr güdüsü peşinde koşan girişimci sınıfın varlığı sebebiyle "toplumsal âhengin" bozulduğu görüşünde olan Kemalist devletçilik, iktisadî sahada liberal öğretileri katî olarak reddetmiştir. Bu vesileyle, aşağıda halkçılık ilkesi bağlamında temas edilecek olan Kemalizm'in "sınıfsız toplum" düsturuna hâle gelmemesi de amaçlanmıştır.

Peker'in ardından kürsüye gelen İstanbul Mebusu General Refet Bele ise devletçilik ilkesinin Anayasa'ya dâhil edilmesi fikrine açıkça şerh düşen bir konuşma yapmıştır. "...Hayatın daimî şekillerini düşündüğümüz zaman benim çok genç yaştan beri duyduğum bir kanaat var. Bir devlet tüccar, bir devlet sanatkâr olamaz. Ben bugün dahi bu fikrin doğru olduğuna kâniim" diyen Bele, kendi düşünce dünyasında devletçiliği ideal bir çözüm olarak görmediğini ifade etmiştir. Fakat buna mukabil, "Pekâlâ, amma bir memlekette sanatkâr olacak, fabrikatör olacak kimse bulunmazsa, memleketin ihtiyacını tatmin edecek tüccar bulunmazsa bunu kim yapsın? O hâlde şerrin ehvenini ihtiyar etmek [kötünün iyisini seçmek] lâzım tabii devlet yapacaktır" sözleriyle devletçiliğin Türkiye için bir zorunluluk olduğunu kabul etmiştir (CHP, 1937: 22). "Cumhuriyet'in esaslı prensip ve vasıflarının harp meydanlarında, meydan muharebelerinde düşünülmüş ve tatbik edilmiş" olduğunu beyan eden Bele, devletçiliği de aynı şekilde Türkiye'nin kendine has tarihî ve ekonomik koşullarının bir neticesi gibi telâkki etmiştir (CHP, 1937: 23). Asıl meselenin devletçiliği doğuran şartların yarın ortadan kalkması durumunda ortaya çıkacağına dikkat çeken Bele, konuşmasının devamında, "bizi devletçilik yolunu aramağa sevk eden şey, velev mahzurlu olsun, şimdiye kadar tuttuğumuz yolda bizi bu yolu muhakkak aramağa sevk edecek şeyin burada kemâli cesaretle ve şevkle reyimizi kullanmağa sevk edecek kadar müsbet olduğuna kani değilim" sözleriyle -zaten prensip olarak doğru bulmadığı, ancak şartların zorlaması sebebiyle mecbur kalındığı görüşünde olduğu- devletçilik ilkesinin Anayasa'ya konmasına karşı bir itiraz getirmiştir (CHP, 1937: 22).

Lâiklik İlkesine Dair Tartışmalar

Lâiklik ilkesi, Cumhuriyet'in ilânından itibaren çıkartılan neredeyse tüm kanunlara temel taşı vazifesi görmesine rağmen, anayasal bir ilke olmaması sebebiyle ilginç bir konuma sahipti. Zira, hilâfetin ilgası, Şeriye ve Evkaf Vekâleti'nin kaldırılarak Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurulması, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulü (1924), tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması, Şapka Kanunu'nun kabulü (1925), Medenî Kanun'un kabulü (1926), Lâtin harflerinin kabulü (1928) gibi bir dizi lâik inkılâp hayata geçirilmiş; yine 1928'de "devletin dini İslâm'dır" maddesi Anayasa'dan çıkartılmıştı.¹¹ Fakat, lâik temelli tüm bu inkılâplara karşın Cumhuriyet'in on beşinci yılı yaklaşırken lâiklik henüz devletin temel niteliklerinden biri olarak anayasal bir hüküm hâline getirilmemişti.

İşte, bu tarihî oturumda ilk konuşmayı yapan dönemin Muğla Mebusu Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, diğer ilkelerle beraber lâiklik ilkesi üzerinde de durmuştur. Kaya, söz konusu konuşmasında, İslâm dininin son on asırda ancak Türklerin çabaları sayesinde ayakta kalabildiğini ifade etmiş; buna karşılık Türk milletinin "şerayî salifenin [önceki şeriatların] geçmiş hükümlerinden çok zarar gören bir millet" olduğunu söylemiştir. Kaya, Türklerin İslâmî inançlarından kaynaklı "fena miraslarından" biri şeklinde telâkki ettiği tarikatlara bağlılığı da eleştirmiş; bundan böyle "...Türk için yegâne doğru yol ve tarikat müspet ilimlere dayanan milliyetçiliktir" demiştir (CHP, 1937: 7).

CHP'nin 1931 ve 1935 Programlarında da sıkça vurgulanan "din ve vicdan hürriyeti"¹² bahsinde de konuşan Kaya, "eşhasın [şahısların] vicdan hürriyetlerine ve istedikleri dinlere intisabına zerre kadar müdahalemiz yoktur. Herkesin vicdanı hürdür" demiştir (CHP, 1937: 6). "...Dinler, vicdanlarda ve mabedlerde kalsın, maddî hayat ve dünya işine karışmasın" diyen Kaya (CHP, 1937: 7); lâikliği, klâsik manada bir din-devlet ayrılığı biçiminde değil, dinin toplumsal düzenden/kamusal alandan dışlandığı bir perspektiften hareketle dile getirmiştir. Nitekim, dinden ve hassaten İslâm'dan neşet eden dinî değerlerin kamusal alandan çıkarılarak yalnızca bireylerin vicdanlarına hapsedilmesi ve bunun yerine seküler bir ahlâkın ikame edilmesi, Kemalist laikliğin karakteristik özelliklerinden biri olarak zikredilmelidir. Zürcher'in (2019: 215-216) işaret ettiği üzere, bilhassa 1930'larda "...lâiklik, yalnızca

11 Bu hususta bkz. (Ahmad, 2009: 99-101; Akşin, 2017: 185-188; Goloğlu, 2009: 8-24, 257-260; Karpat, 2017: 130-132; Kili, 1981: 191-202; Lewis, 1984: 261-273; Mardin, 2017: 64; Ozankaya, 2000: 191 vd.; Tunçay, 2010: 228 vd.; Zürcher, 2019: 221-226).

12 1931 yılında kabul edilen ve CHP'nin ilk parti programı olma özelliği taşıyan nizamnamesinde "din telâkkisi vicdanî olduğundan, Fırka, din fikirlerini Devlet ve dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutmayı milletimizin muasır terakkide başlıca muvaffakiyet amilî görür" denmekteydi (CHP, 1931: 31). Bu ifade, küçük değişikliklerle CHP'nin 1935'de kabul ettiği yeni programında da yer almıştır. Bkz. (CHP, 1935b: 11-12).

devletle dinin ayrılması değil, dinin kamu yaşamından çıkarılması ve din kurumları üstünde devletin tam denetiminin kurulması olarak da yorumlanmıştı.” Özbudun (2014: 106), bu türden bir lâikliğin “...din ve devlet kurumlarının ayrılığından çok, bir devlete bağlı din sistemini andırdığını” vurgulamaktadır. Parla (1995: 328) ise Kemalistlerin dini siyasetten çıkarıp devletin denetimine sokmasına istinaden Kemalist lâikliğin tam mânâsıyla bir lâiklik yerine bu hususta “ikircikli” bir tutum benimsediğine dikkat çekmektedir.

Kemalizm, kaynağını dinden ve hassaten de İslâm’dan almayan bir ahlâk anlayışının topluma hâkim kılınarak yeni bir Türk insanı yaratma amacındaydı. Bu meyanda, toplum hayatının İslâmî kural ve kaidelerden temizlenmesiyle, kaynağını İslâm’dan almayan bir “seküler ahlâk” yerleşeceği düşüncesindeydi (Göbel, 2023: 87). Kaya’nın yukarıdaki konuşmasında da görülen bu perspektif, kamusal alandan çıkartılan ve toplumun nezdinde dinle/İslâm’la özdeş görülen ahlâk ve maneviyatın yerine din-dışı bir ahlâk ve maneviyatın tesisini öngörmektedir. Dinin ahlâkla olan bağlantısının ortadan kaldırılması merkezinde konuşan Kaya’nın nezdinde “maneviyatı için Türk’ün temiz ahlâkını inkişaf ettirmek [geliştirmek] kâfidir” (CHP, 1937: 6-7).

Altı Ok’un/Atatürk İlkeleri’nin Anayasa’ya ilâve edilmesine yönelik Anayasa değişikliği kanun teklifinin tartışıldığı 5 Şubat 1937 tarihli meclis oturumunda lâiklik ilkesi etrafında ciddi bir tartışmanın yaşanmadığı görülmektedir. Bu minvalde yalnızca, Muş Mebusu Hakkı Kılıçoğlu¹³ tarafından ortaya atılan bir öneriden bahsedilmelidir: “...Bu kanunla Cumhuriyetimiz, Partimizin 6 büyük temel taşı üzerine oturtulmuştur. Artık hiçbir zelzele onu sarsamaz...” diyen Kılıçoğlu, devamında, lâiklik ilkesi bağlamında bu ilkeye “biraz yan bakan hattâ kafa tutan bir teşekkül” biçiminde tasvir ettiği Diyanet İşleri Reisliği’nin [Başkanlığı’nın] kaldırılması yolunda bir görüş bildirmiştir (CHP, 1937: 8). Kendisinin bu teşekkülün aleyhinde olmadığını, dinlerin ve dindarların hasmı da olmadığını ifade eden Kılıçoğlu, buna karşın, “...bütün dinî işleri vicdanlara bıraktıktan sonra [Diyanet İşleri Reisliği’nin] bir devletin resmî bütçesinde, bilhassa Teşkilâtı Esasiyemizin bu yeni ikinci maddesi karşısında yeri olmayacağı kanaatindeyim” demiştir (CHP, 1937: 8). Kılıçoğlu’nun bu görüşü ciddiye alınmadığı gibi, Antalya Mebusu Rasih

13 Hakkı Kılıçoğlu ya da Cumhuriyet öncesindeki ismiyle Kılıczade Hakkı Bey, II. Meşrutiyet devrinde gündeme gelen ve başta lâik reformlar olmak üzere Cumhuriyet Türkiye’sinde hayata geçecek çok sayıda inkulâbın bir nevi fikir babası olarak anılmalıdır. Kılıczade Hakkı, Abdullah Cevdet ve Celâl Nuri Beylerin başını çektiği İçtihat Mecmuası, 1908 sonrası dönemin Türk aydınları arasında Batıcı-pozitivist kanadın önde gelen yayın organıydı. Bu dergide, Kılıczade Hakkı tarafından 1912’de kaleme alınan bir yazı, yakın geleceğin Kemalist reformlarının âdetâ habercisi olmuştur (Hanioglu, 1992: 151). Bir manifesto niteliğindeki “Pek Uyanık Bir Uykü” başlıklı yazıda; harf inkulâbından kılık-kıyafetin değiştirilmesine, tekke ve zaviyelerin kapatılmasından dilde yapılması istenen reforma, kadınlara verilmesi düşünülen birtakım haklardan alaturka musikinin yerini Batı müziğinin almasına kadar farklı alanlardaki öneriler sıralanmıştır. Bkz. (Bolay, 2007: 208; Hanioglu, 1992: 151; Kara, 2019: 29-30; Lewis, 1984: 235-236; Mardin, 1983: 168).

Kaplan'ın "seni oraya [Diyanet İşleri Reisliği] reis yapalım" şeklindeki alaycı cevabıyla karşılaşmıştır (CHP, 1937: 8). Önerisini yineleyen Kılıçoğlu, lâik olduğunu ilân eden bir devlette Diyanet İşleri Reisliği'nin yerinin olmadığına dikkat çekmiş ve bu hususta Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın ya da Teşkilâtı Esasiye Encümeni Başkanı Şemseddin Günaltay'ın kendisini aydınlatmasını istemişse de meclis sıralarından yükselen "güzel güzel sesleri" eşliğinde kürsüden inmiştir (CHP, 1937: 9).¹⁴

Milliyetçilik İlkesine Dair Tartışmalar

Altı Ok'un/Atatürk İlkeleri'nin Anayasa'ya eklenmesinin müzakere edildiği oturumda milliyetçilik ilkesi tartışma konusu yapılmadığı gibi, söz konusu oturumun genel atmosferi bile başlı başına milliyetçi söylem üzerinden özetlenebilir. Bu milliyetçi söylemin örneklerine geçmeden evvel, önemli bir noktanın altı çizilmelidir. Muğla Mebusu Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın yukarıda lâiklik vesilesiyle zikredilen konuşmasındaki "...Türk için yegâne doğru yol ve tarikat müspet ilimlere dayanan milliyetçiliktir" sözü, milliyetçilik ilkesine yüklenen fonksiyona dair önemli bir ipucu taşımaktadır. Nitekim, Cumhuriyet'in kurucu kadrosunun din kurumuna bakışına istinaden şekillenen Kemalist lâiklik ilkesi uyarınca din, bireylerin vicdanlarına bırakılırken; bunun yerini seküler ahlâk temelinde biçimlenen milliyetçi ideolojinin doldurması umulmaktaydı. Tunçay'ın (2010: 334) deyimiyle, Tek-Parti devrindeki lâikleşme hareketinin bilhassa şehirli kesimlerde yarattığı "manevî boşluk", neredeyse "bir yarı-din hâline getirilen ulusçulukla doldurulmaya çalışıl[mıştır]..." Bu bakımdan, Cumhuriyet'i kuran kadronun nazarında milliyetçilik, "...sadece özgürleştirici bir güç olmaktan öte, mevcut dünya görüşünü ve tâbiyet ilişkilerini ters yüz edecek bir projeydi" (Cizre, 1999: 87-88).

Kaya'nın yukarıda değinilen sözü, lâiklik ilkesi bağlamında her türden dinî inancın ve düşüncenin kişilerin vicdanlarına bırakılmasıyla beraber düşünüldüğünde, din kurumunun toplum hayatındaki rolünü bundan böyle milliyetçi ideolojinin resmen devraldığı ilân edilmiş olmaktadır. Dinin ve bundan kaynaklanan tutum ve

14 Kılıçoğlu'nun, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kaldırılmasına yönelik önerisinin tartışma konusu yapılmaması bir tarafa, hiçbir şekilde dikkate dahi alınmaması manidardır. Zira Cumhuriyet, Batılı bir toplum yaratılması amacıyla bir dizi lâik reformu hayata geçirmiş; bu reformların uygulanmasında dinî alanı tamamen devlet kontrolü altına almıştır. Köker'in (2016: 176) altını çizdiği şekilde, "Kemalist lâiklik ilkesi, din ve devletin ayrılmasına değil, dinin devlet tarafından denetlenmesine... yönelmiştir." Toprak'ın (2009: 453) aynı minvaldeki ifadesiyle, Cumhuriyet Türkiye'sinde "dinsel kurumların otonom bir biçimde örgütlenmeleri yerine, devlet bürokrasisine bağlanmaları tercih edilmiştir." İşte, Diyanet İşleri Başkanlığı, Köker ve Toprak'ın değindikleri bu durumun somut bir örneğidir. Cumhuriyet, henüz 1924 yılında ihdas etmiş olduğu bu kurum marifetiyle dinî alanı devlet tekeli altına almıştır. Dinî hayatın bürokratik bir mekanizma etrafında kontrol edildiği Tek-Parti Türkiye'sinde bu bürokratik mekanizmanın aslı unsuru Diyanet İşleri Başkanlığı olmuştur. Bu itibarla, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kaldırılması yönünde bir teşebbüsün Tek-Parti devrinde destek bulmasının mümkün olmadığı açıktır.

davranışların bireylerin vicdanlarıyla sınırlandırılarak toplumsal hayatta icra ettiği fonksiyonun milliyetçi ideolojiye havale edilmesiyle, asırlardır tarikat ve cemaat yapıları şeklinde toplumu muhtelif alt kimliklere böldüğü düşünülen bütün bu kimliklerin Türk ulusal kimliği etrafında birleştirilmesi amacı güdülmüştür. Türkiye’de ulus-devletin kuruluş sürecinde, Mardin’in (2017: 65) ifadesiyle, “Türk toplumu için sosyal bir pekiştirici ilkesi bulma ve Türkler arasında sosyal şuuru yükseltmenin bir vasıtası” olma noktasında “yetersiz” görülen İslâm, “şahsî bir vicdan meselesi olmuştu[r].” İslâm, Cumhuriyet’i kuran kadronun perspektifinde aynı zamanda bir “tehdit unsuru” konumundaydı; zira, “Kemalist Batılılaşmanın gerçekleşmesi için o zamana kadar cemaat içindeki kendi kimliğini ve duygusal anlamda güvenliğini İslâm’dan almış bireylerin tutumları mutlaka değişmeliydi” (Cizre, 1999: 89).

Bu “tutumların” değiştirilmesine yönelik çabalarda başat rolü milliyetçi ideoloji oynamıştır. 1930’lu yıllar Türkiye’inde bilhassa halk muhayyilesinde İslâmî kültürle harmanlanmış olan Türklüğün/Türk imajının içerisindeki İslâmî referansların tasfiye edilmesine dayanan yeni bir Türklüğün/Türk imajının icadına ciddi mesai harcanmıştır. Öyle ki, Altı Ok’un Anayasa’ya dâhil edilmesinin gündeme geldiği 1930’lu yıllar özellikle Avrupa’da milliyetçi ideolojinin altın çağı konumundaydı. Söz konusu dönem, Türkiye gibi yeni bir ulus-devletin kuruluşunun meşrûlaştırılmaya çalışıldığı bir süreçte devrin Avrupa’sındaki popüler bilim disiplinlerinin marifetiyle âdeta yeni baştan bir ulus yaratılması için elverişli bir ortam doğurmuştu. 1930’lu yıllar Türkiye’inde -Avrupa’ya koşut olarak cazibesini her geçen gün arttıran- tarih, arkeoloji ve antropolojinin -bilhassa fizikî antropoloji- imkânlarından faydalanılarak, Anadolu’da binlerce yıl öncesinde değişik medeniyetler kurmuş olan halkları, günümüzdeki Türklerin “ataları” olarak tahayyül ederek, buradan Türklüğe “parlak bir mazi” devşirmek” istenmiş; bu dönemde kendisini eski Türklerin tarih, dil ve kültürlerine yönelik araştırmalara hasreden Atatürk’ün liderliğinde “İslâmî köklerinden arındırılmış bir ulus inşa” edilme amacı güdülmüştür (Göbel, 2022: 212). İşte, 1930’lu yıllar Türkiye’inde “aşırı bir milliyetçilik biçimi, buna eşlik eden tarihsel efsanelerin yaratılmasıyla birlikte, yeni bir ulusal kimliğin oluşturulmasında başlıca araç olarak kullanılmış ve böylece birçok hususta dinin yerine geçmesi amaçlanmıştı” (Zürcher, 2019: 216). Daha ziyade Atatürk’ün şahsî çabalarıyla 1930’lı yıllarda şekillenen Türk Tarih Tezi ve Güneş-Dil Teorisi bahsedilen bu amacı gerçekleştirmenin araçları olarak görülmektedir.

5 Şubat 1937’deki oturumda da -dönemin tarih ve dil tezlerinin yoğun etkisi altında- Türklüğün, asırlardır insanlık tarihine yön veren medeniyet kurucu bir millet olarak telâkki edildiğini söylemek mümkündür. Bilindiği gibi, milliyetçilik teorisi bağlamında millet kavramı iki farklı şekilde ele alınmaktadır. Bunların ilki, milletlerin “tarih öncesi kökenlere sahip bir toplumsal ve tarihsel gerçeklik” olduğunu öne süren görüşü savunurken; diğeryse, milletlerin “henüz birkaç yüzyıllık tarihi olan

toplumsal bir kurgu olduğunu” savunmaktadır (Arslan, 2018: 395). “Primordializm” olarak da bilinen ilk görüş, milletlerin “...ezeli bir geçmişten kaynaklandığına ve daha da önemlisi, sınırsız bir geleceğe doğru kesintisizce ilerlediğine inanan” bir düşünceyi savunmaktadır (Anderson, 2017: 25). Kemalizm’in millet kavramına bakışı da başından itibaren primordialist görüşün tezlerine yakın olmuştur. Millet denen mefhumu, tarihin asırlar önceki devirlerine âdeta kök salmış varlıklar biçiminde tasavvur eden bu görüş, Türk Tarih Tezi ve Güneş-Dil Teorisi gibi etnosentrik bir perspektif üzerinden insanlık tarihinin merkezine Türk milletini yerleştiren teorilerde canlı bir şekilde resmedilmiştir.

5 Şubat 1937 tarihli meclis zabıtlarının bütününe yansıyan hava da bu görüşün yansımaları niteliğinde olmuş; söz konusu oturumda Türk milletini tarihin en eski devirlerinden bu yana insanlık tarihinin merkezine konumlandıran ve ona medeniyet kurucu yüksek bir vasıf atfeden görüşler serdedilmiştir. Söz gelimi, Muğla Mebusu Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya’nın “Türksüz bir tarih ne kadar muzlim olurdu. Hele Türksüz kalacak beşeriyet ne kadar sefil ve süflî [aşağılık] bir manzara irae eder [gösterir] ... Türk’ün olmadığı bir tarih karanlık ve kaotik olur” (CHP, 1937: 4); ya da “Zaten insanlık tarihi Türklerle başlamıştır. Türk olmasaydı belki tarih olmazdı ve muhakkak ki medeniyet de başlamazdı” şeklindeki cümlelerinde (bkz. CHP, 1937: 3), bunun yanı sıra Sivas Mebusu Şemseddin Günaltay’ın “Türk’ün tarihini karıştırırsak, mazinin karanlıklarına gömülen ve asırların en derinliklerinden kutsî bir varlık hâlinde beşeriyet üzerine yükselen Türk...” (bkz. CHP, 1937: 13) ifadesinde bu primordialist tezin varsayımlarının 1930’lu yıllar Türkiye’sinde aldığı biçimleri görmek mümkündür.

Milliyetçilik ilkesi bağlamında Kaya ve Günaltay’a nazaran daha soğukkanlı bir değerlendirme ortaya koyan Kütahya Mebusu Recep Peker, “kan milliyetçiliği” olarak isimlendirdiği milliyetçilik anlayışını reddetmiştir. Kan milliyetçiliğini, “kendi kanından ve kendi ırkından olmayanları yurt dışına atmak veya yurttaş hakkından mahrum etmeye” dayanan anlayışla, “sınırlar aşırı yerlerde hattâ kıt’a ve deniz aşırı yerlerde mevcut ve kendi kanından olan insanların siyasal hudut ve birlik içerisinde girmesini ihtiva eden geniş çerçeveli irredantist milliyetçilik” temelindeki bir anlayış olmak üzere ikiye ayıran Peker, Türkiye’nin takip ettiği milliyetçilik anlayışının ise -bunlardan farklı olarak- CHP’nin rejim prensipleri içerisinde belirtilmiş olduğunu vurgulamıştır (CHP, 1937: 16).¹⁵

CHP’nin 1931 ve 1935 Programlarında milletin/ulusun ve vatanın tanımlanmasıyla milliyetçilik ilkesine yüklenen anlam da Peker’in bu değerlendirmesini doğrulamaktadır (bkz. CHP, 1931: 29-31; CHP, 1935b: 3, 7). Buna mukabil, Parla (1995: 209), Kemalist

15 Peker’in ilgili konudaki görüşleri için ayrıca bkz. (Koçak, 2018: 33; Peker, 1935b: 76-80).

Türk milliyetçiliğinin çift taraflı bir görünümüne sahip olduğunu ifade etmektedir. Bir tarafta, Peker'de de görüldüğü üzere, "...cumhuriyetin kuruluşunda benimsenmiş bir etnik-kültürel çoğulculuk ve defansif milliyetçilik" mevcutken, diğer tarafta ise "ikinci ve hiç de munis olmayan etnik egemenlikli iç siyaset yüzü" mevcuttur. Recep Peker, bu iki farklı milliyetçilik biçimini kendi şahsında toplamış olması bakımından da önemli bir örnektir. Zira, Peker'in yukarıda değinilen görüşleri Parla'nın tasnifindeki ilk betimlemeye uymaktadır. Ancak Peker'in bilhassa Türkiye'deki etnik azınlıklara dair görüşleri, Parla'nın tasvir ettiği şekliyle Kemalist milliyetçiliğin "etnik egemenlikli iç siyaset yüzünün" sembolik derecedeki yansıması niteliğindedir. Söz gelimi, Peker'in CHP Genel Sekreteri olarak 1931'de yaptığı bir konuşması ilgi çekicidir:

...Bugünkü Türk milleti siyasî ve içtimâî camiası içinde kendilerine kürtlük, çerkezlik ve hattâ lazlık ve pomaklık gibi fikirler telkin edilmiş olan vatandaşlarımızı kendimizden sayarız. Mazinin karanlık istibdat devirlerinden kalma bir miras olan ve uzun tarihî te-kallübatın [değişmelerin] mahsulü bulunan bu yanlış telâkkileri hulusla ve samimiyetle düzeltmek vazifedir... (Parla, 1995: 110).

Peker'in zikredilen konuşmasında, her biri birer etnik aidiyet ifade eden özel isimlerin küçük harfle yazılmasının yanında, Türkiye'deki bu muhtelif etnik aidiyetlerin "düzeltmesi" gereken birer "telkin" edilmiş "fikir" biçiminde sunulması kritiktir.

Halkçılık İlkesine Dair Tartışmalar

Kemalist halkçılık ilkesi en genel anlamıyla, ulusal dayanışmanın öne çıkarılarak "...bütün ulusun çıkarlarını topluluk ya da sınıf çıkarlarının üstünde tutma düşüncesi" biçiminde özetlenebilir (Zürcher, 2019: 216). Kemalizm'in toplumu bu şekilde tasavvur etmesinde pozitivist ideolojinin derin bir etkisi olduğu vurgulanmalıdır. Toplumu, üyeleri arasında sarsılmaz bir "âhenk" bulunduğu varsayımına dayandıran Comte pozitivismiyle, yine Durkheim'ın "iş bölümü" ve "kolektif bilinç" kavramları etrafında toplumu âdeta "bir saatin çarkları gibi uyum içinde" tasavvur eden anlayış birleştğinde, Kemalizm'in toplum görüşünün pozitivist bir temele dayandığı görülmektedir (Timur, 1997: 109; Oran, 1999: 182-184). Bu pozitivist espriden ilham alan ve "sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış bir kitle" düsturuyla özetlenebilecek olan Kemalist halkçılık ilkesi uyarınca Türkiye'de çıkarları birbirinden ayrı sınıflar olduğu reddedilmiştir. Nitekim, CHP'nin 1931 ve 1935 Programları da "sınıfsız toplum" anlayışına referanslarla doludur (Parla, 1995: 41-44).

Halkçılık ilkesi, yukarıda bahsedilen toplumsal âhenge hâle gelmemesi adına Türk toplumunda eşitliği bozacak tüm ayrıcalıkların ortadan kaldırılması şeklindeki "olumlu" fonksiyonunun yanında, Kemalist tasavvurun sınıf kavramına menfi bakışının doğal sonucu olarak olumsuz bir içeriğe de sahip olmuştur. Kemalist halkçılık ilkesinin

“olumsuz” yorumu uyarınca, sınıf kavramına istinaden geliştirilen her türlü siyasal hareket toplumsal âhengi bozmakla itham edilmiştir. Bu durum ise, “sınıf çıkarlarının inkârına ve sınıf esasındaki siyasal faaliyetin (ve böylece bütün sosyalist ve komünist faaliyetin) yasaklanmasına yol açıyordu” (Zürcher, 2019: 216). Kemalizm’in sol ideolojilere, sınıf mücadelesine ve örgütlü bir işçi sınıfının varlığına karşı her daim duyduğu derin şüphenin temelleri Kemalist halkçılık ilkesinin bu olumsuz yorumunda aranmalıdır.

Kemalist halkçılığın “olumsuz” yorumunda kendisini gösteren bu hassasiyet, 5 Şubat 1937’deki oturumda da vurgulanmış; dikkate değer bir hatırlatma yapan Kütahya Mebusu Recep Peker, bundan böyle milliyetçiliğin zıddı olarak işaret ettiği “beynelmilecilik” ile halkçılığın karşıtı olarak gösterdiği “imtiyazcılık” veya “sınıfçılık” lehinde faaliyet yapılamayacağını ilân etmiştir (CHP, 1937: 15). “Beynelmilecilik” ve “sınıfçılık” ile sosyalizmi/komünizmi kast eden Peker, bundan böyle sosyalist/komünist propagandanın Anayasa’ya aykırı olacağını vurgulamıştır.¹⁶ Peker’in devletçilik ilkesi bağlamındaki anti-liberal görüşlerinin, halkçılık ilkesi bağlamında anti-sosyalist bir mahiyete büründüğü görülmektedir. Nitekim, Peker’in şahsında liberalizm de sosyalizm de kapitalist ekonominin keskinleştirdiği sınıf kavgasının bir parçasıdır. Öyle ki, işçi sınıfının/proletaryanın menfaatlerini güden sosyalizmle, burjuvazinin menfaatleri yönünde hareket eden liberalizm, toplumdaki tek bir kesimin/sınıfın menfaatlerini esas tuttuğundan bunların ikisi de zümrecidir/sınıfçıdır; bu itibarla Kemalist halkçılık prensibine aykırıdır. Peker’in düşüncesinde bu ideolojilerin bir kusuru da gayri millî olmalarında saklıdır. Zira, yine Peker’in tasavvurunda ikisi de yalnızca kendi ülkelerindeki ilgili sınıfların temsilcisi olmakla yetinmeyip; sosyalizm tüm dünyadaki işçi sınıfının, liberalizm ise uluslararası burjuvazinin menfaatlerini gözettiğinden “beynelmilelci” bir niteliğe sahiptir ki, bu ideolojilerin uluslar-üstü niteliklerinin Kemalist milliyetçilik ilkesiyle bağdaştırılması mümkün değildir.

16 Esasen Türkiye’de bu tarihten önce de -en azından yasal zeminde- sol ideolojilerin varlık alanı bulunduğu söylemek mümkün değildir. Nitekim, Cumhuriyet Türkiye’sinde 1923, 1925, 1927 ve 1929 yıllarında komünistlere yönelik gerçekleştirilen tutuklamalar sebebiyle sol ideolojilere müsaade edilmemiştir. Üstelik Türkiye’de 1930’lu yılların ortalarına değin sınıf esasına göre siyaset yapılmasını men eden bir kanuni hüküm de mevcut değildi. Ne var ki, Türk Ceza Kanunu’nda (TCK) 1936 Haziran’ında yapılan değişiklikle mevzuata giren 141 ve 142. maddeler vesilesiyle sınıf temelli siyaset yapılması kanunen yasaklanmıştır. Bkz. (Resmî Gazete, 23 Haziran 1936, Sayı: 3337, s. 6713). Peker’in zikredilen beyanatının da gösterdiği gibi, halkçılık ilkesinin Şubat 1937’de Anayasa’ya girmesiyle sınıf temelli siyaset yapılması artık anayasal bakımdan da suç hâline gelmiştir. Nihayet, 1938 Haziran’ında kabul edilen 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu’nun 9. Maddesinin (h) bendi uyarınca “aile, cemaat, ırk, cins ve sınıf esasına veya adına dayanan” her türlü cemiyetin kurulması yasaklanmıştır. Bkz. (Resmî Gazete, 14 Temmuz 1938, Sayı: 3959, s. 10272). Cemiyetler Kanunu’ndaki ilgili hüküm 1946’da kaldırılmasına rağmen, Demokrat Parti (DP) iktidarında da sosyalist/komünist hareketler daimi bir baskı altında tutulmuşlardır. Türkiye’de sınıf temelli siyaset yapılabilmesi ancak 1961 Anayasası döneminde mümkün olmuştur.

Bu bakımdan, Peker başta olmak üzere Tek-Parti devrindeki devlet elitlerinin tasavvurunda, “...devletin farklı çıkarlar arasında[ki] hakemlik göreviyle bu çıkar çatışmalarının doğurduğu siyasal ve sosyal kaosu ulusal devlet üzerindeki yıkıcı etkilerinden kaçınılması” gerektiği düşüncesi hâkim bir konumda olmuştur (Koçak, 2018: 31). İşte, Kemalist halkçılık ilkesinin temel fonksiyonu bundan ibaret olmuş; Kemalist halkçılığın herhangi bir sınıf mücadelesine kapı aralamadığı vurgulanmıştır. Peker’in ifadesiyle, “ulusu birbirinden ayrılmaz bir bütün olarak kabul eden” halkçılık prensibinin, “...sınıf mücadelesini yaratan doktrinlerin tamamı tamamına zıddına” olduğu ifade edilmiştir (Peker, 1935b: 54). 5 Şubat 1937’deki konuşmasında da aynı perspektif üzerinden meclise seslenen Peker, halkçılık ilkesi için “...yurdu imtiyaz iddialarından ve sınıf kavgalarından koruyan büyük ehemmiyeti haizdir” demiştir (CHP, 1937: 17). Bu itibarla, Recep Peker’in, 5 Şubat 1937 tarihli oturumda halkçılık ilkesini, toplumdaki her türlü sınıfsal açılıma karşı bir “kalkan” işlevi görmesi mahiyetinde yorumlaması -kendisinin mevcut düşünceleri ekseninde- tesadüf değildir.

İnkılâpçılık İlkesine Dair Tartışmalar

İnkılâpçılık/devrimcilik ilkesi, Kemalizm’in temel ülküsü olan Türkiye’yi çağdaş medeniyetler seviyesine erdirmek için atılacak adımların alt yapısını teşkil etmektedir. Bu noktada Kemalizm’in inkılâpçılık anlayışı, “halk için halka rağmen” şeklinde özetlenebilecek bir yolu tercih etmiştir. Cumhuriyet’in ilânını takip eden Kemalist inkılâplar, halkın henüz kendi kaderini kendisi belirleyecek derecede bir fikrî yetkinliğe sahip olmadığı düşüncesinden hareketle “halkın onayını” almak yerine, devleti kuran asker-bürokrat elit kadronun öncülüğünde “tepeden inme” bir şekilde uygulamaya sokulmuştur (Göbel, 2022: 131). Bu itibarla, Atatürk devrimleri, “halk için halkın çoğunluğuna karşı” tatbik edilmiş (Şahinler, 1998: 128); Timur’un (1968: 109) deyişiyle “bütün halkın değil, daha ziyade toplumun aydın ve ilerici güçlerinin ‘kalpleri kazanılarak’ gerçekleştirilmiştir.”

İnkılâpçılık ilkesi, inkılâpların hayata geçirilmesinin ardından zamanla etkisini yitirebileceğinden hareketle, bunların yaşanan devrin şartları bağlamında daima revize edilmesi ya da yenileriyle değiştirilmesi sûretiyle kalkınma ve ilerleme hedeflerini sürekli bir arayış hâline getirmek gibi bir içeriği de kapsamaktadır. Bu bakımdan, inkılâpçılık ilkesinin Atatürk’ün temel ülküsü olan muasır medeniyetler seviyesine ulaşılması yolunda Kemalizm’e gereken esnekliği verdiğinden söz etmek de mümkündür (Kili, 1976: 76). Anılan bu perspektif, 5 Şubat 1937’deki oturumda Erzurum Mebusu Aziz Akyürek tarafından da dile getirilmiştir. İnkılâpçılık ilkesinin Anayasa’da yer alması gerekli bir vasıf olduğu üzerinde duran Akyürek, “İnkılâb başlamıştır, fakat yapılacak daha çok inkılâb işleri vardır, inkılâb durmaz daima

yürüyecektir... Biz şimdiye kadar hazırlandığımız yolda, yurdumuzu işletmek için çalışmalarımızda, karşımıza çıkacak engelleri yıkacağız...” demiştir (CHP, 1937: 19-20).

İnkılâpçılık ilkesinin Anayasa’ya ilâve edilmesine yönelik tek şerh İstanbul Mebusu Refet Bele’den gelmiştir. Bele, zaten her devletin inkılâpçı olmak durumunda olduğundan, bu ilkenin Anayasa’ya eklenmesinin gereksiz olduğunu ifade etmiştir: “... Yer yüzünde bir devlet var mıdır ki ben olduğum yerde saplandım, kalacağım. Bundan bir adım ileriye gitmeyeceğim desin. Eğer inkılâbcılık bir evölüsyon [evrim] mukabili ise her devlet inkılâbcdır ... Binaenaleyh bizim memleketimiz niçin yerinde sayacak ki, niçin yerinde sayması hatıra gelmiştir ki ana inkılâb vasfını ilâve etmek lüzumunu hissedelim” diyen Bele, son tahlildeyse, “fakat öyle olmasını isterseniz hiçbir itirazım yok” sözleriyle konuşmasının inkılâpçılık bahsini kapatmıştır (CHP, 1937: 22).

Altı Ok’un Anayasa’ya Eklenmesi: Tek-Parti Yönetiminin Anayasal Hâle Gelmesi

Aralarında 2. maddenin de yer aldığı Anayasa’nın dokuz maddesinin değiştirilmesine dair kanun teklifine ilişkin konuşmaların ardından oylamaya geçilmiştir. Oylamaya 333 milletvekili katılmış ve tamamı lehte oy kullanmış; kanun, oy birliğiyle kabul edilmiştir (CHP, 1937: 30). 5 Şubat 1937 tarihli ve 3115 sayılı kanun kapsamında gerçekleştirilen Anayasa değişikliği neticesinde Anayasa’nın 2. maddesi şu şekli almıştır: “Türkiye Cümhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Lâik ve inkılâpçı olub resmî dili Türkçedir; makarri [başkenti] Ankara şehridir.”¹⁷ Böylece, Altı Ok/Atatürk İlkeleri, Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin temel niteliklerini ifade etmek üzere Anayasa’nın 2. maddesine eklenmiştir.¹⁸

Altı Ok’un Anayasa’ya ilâve edilmesinin kararlaştırıldığı 5 Şubat 1937 tarihindeki meclis oturumunda -Refet Bele’nin inkılâpçılığın özüne dokunmayan şerhi istisna olmak üzere- inkılâpçılık ilkesi bağlamında herhangi bir tartışma yaşanmadığından bahsedilmişti. Ancak, İzmir Mebusu Halil Menteşe’nin inkılâpçılık ilkesine istinaden ortaya attığı bir varsayıma cevaben ortaya konan argümanların incelenmesi çalışmanın devamı bakımından önem taşımaktadır. Yukarıdaki satırlardan hatırlanacağı gibi, Halil

17 Bkz. (Resmî Gazete, 13 Şubat 1937, Sayı: 3533, s. 7659).

18 5.2.1937 tarihli ve 3115 sayılı Anayasa değişikliğiyle Anayasa’nın 2. maddesi dışında sekiz maddede daha değişiklik yapılmıştır. Bunlardan 44, 47, 48, 49, 50 ve 61. maddeler olmak üzere Anayasa’nın altı maddesinde yapılan değişiklikle yeni ihdas edilen siyasi müsteşarlıkların işleyişi düzenlenmiştir. 74. maddede yapılan değişiklikle, topraksız çiftçinin toprak sahibi kılınması ve ormanların devletleştirilmesi için yapılacak kamulaştırmalarda öngörülen ödeme şekli düzenlenmiştir. Son olarak, “hiçbir kimse mensup olduğu din, mezhep, tarikat ve felsefi içtihadından dolayı muaheze edilemez [kınanamaz]” şeklindeki 75. maddeden “tarikat” ibaresi kaldırılmıştır. Bkz. (Demirel, 2013: 214; Özbudun, 2012: 12).

Menteşe ve Refet Bele'nin devletçilik ilkesinin Anayasa'ya girmesinin ardından ekonomik veya siyasal anlamda liberalizm propagandası yapıp yapılamayacağı şeklindeki sorularına karşılık meclisten kesin olarak “hayır yapamaz” sesleri yükselmiştir. Mentеше, devletçilik bağlamında yukarıda temas edilen konuşmasının devamında, benzer bir soruyu bu kez inkılâpçılık ve milliyetçilik ilkeleri bağlamında fakat komünizm örneği üzerinden dile getirmiştir. Mentеше'nin konuşmasının ilgili kısmı şöyledir:

Milliyetçiliği devletin şekli meyanına koyarken beynelmilel cereyanlara karşı hükûmetin eline bir silâh vermiş oluyoruz. Şimdi bir komünist, komünizm propagandası yapıyor ve komünizm propagandası yaptığından dolayı, tabii devletin şeklini tebdil ediyor diye yakalayıp mahkemeye verdikten sonra hâkim huzurunda bu komünist derse ki, beni niçin buraya getirdiniz ve niçin burada maznun sandalyesinde oturuyorum. İnklâpçılık, Devlet şekline dâhildir. Ben en geniş ve en esaslı bir inkılâb taraftarıyım. Vesaiti istihsaliyeyi [üretim araçlarını] kâmilten komünize ederek devletin eline veriyorum ... O zaman ne olacaktır (CHP, 1937: 9-10)?

Menteşe'nin konuşması “komünistlik istemiyoruz” sesleriyle karşılanmış; ardından kürsüye gelen muhtelif mebuslar Mentеше'ye cevap vermişlerdir. Muğla Mebusu Hüsnü Kitapçı, Türkiye'nin siyasî inkılâbını yaparak “en mükemmel bir şekli hükûmet kabul ettiğini” söylemiş; “içtimai [sosyal] inkılâbları yapmış [bir] memlekette bunun üzerinde de söz söylemeğe mahal kalmadığını” ifade etmiştir. Kitapçı'ya göre, “şimdi yurddaşlarımıza kalacak iş, bu mevzular üzerinde münakaşa etmek, imali fikretmek [fikir üretmek] değil, bilâkis bu umdeleri [Altı Ok] en iyi tecelli ve tahakkuk ettirebilecek ... tedbirleri almaktan...” ibaret olacaktır (CHP, 1937: 11-12).

Teşkilâtı Esasiye Encümeni Başkanı Sivas Mebusu Şemseddin Günaltay ise Mentеше'nin sözlerine istinaden şöyle söylemiştir: “...Şu hâlde Türk'ün bu esasları [Altı Ok] Teşkilâtı Esasiye Kanununda yer bulunca, bunlara muhalif olarak fikirler serdedilmeyecek midir diyorlar, bir liberal çıkıp liberalizm esaslarını, bir komünist çıkıp komünizmi müdafaa edemeyecek midir diye soruyorlar. Hayır etmeyecektir, edemeyecektir. Teşkilâtı Esasiye Kanununa muhalif herhangi bir hareket nasıl bir cürüm ise bu esaslara muhalefet de aynı şekilde cürüm sayılacaktır” (CHP, 1937: 14).

Günaltay'ın sözleri meclis sıralarından yükselen “bravo sesleri” ve “alkışlar” ile karşılanmış; Günaltay'ı takiben kürsüye çıkan Kütahya Mebusu Recep Peker ise meseleye kesin bir nokta koymuştur:

...Şimdiye kadar ana kanunun temelini teşkil etmiş olan Cumhuriyetçilik aleyhine yurt içinde hiç kimsenin hiçbir faaliyette bulunması caiz olmadığı gibi şimdiden sonra da Cumhuriyetçiliğin nakızı [karşısı] olan saltanat lehine... bir hareket olmayacağı gibi... milliyetçiliğin nakızı olan beynelmilelcilik ve halkçılık nakızı olan imtiyazcılık veya sınıfcılık ve devletçiliğin nakızı olan liberallik, lâikliğin nakızı olan klerikallik ve inkılâpçılığın nakızı olan irtica lehinde hiçbir faaliyet yapılamayacaktır (CHP, 1937: 15).

Peker, konuşmasının devamında, “söz konusu esasların” [Altı Ok’un] Anayasa’ya girecek olmasıyla beraber, bireysel ve toplumsal anlamda hiç kimsenin ve hiçbir grubun bunların aleyhinde “katiyen” bir telkin veya teşebbüs içeren bir faaliyette bulunamayacağını söylemiştir (CHP, 1937: 15).

Ordu Mebusu Muhittin Baha Pars da -yine Menteşe’ye cevaben- Günaltay ve Peker’le aynı minvalde konuşmuştur. Altı Ok’un, Türkiye’nin “müebbed hayatı için ittihaz [kabul] edildiğini” söyleyen Pars, “Yarın bir hükûmet teşekkül eder [de] on sene yirmi sene sonra bir meclis gelir de Teşkilâtı Esasiye Kanununun bu maddelerine dokunmak isterse içlerinden bazıları sen ne yapıyorsun. Atatürk’ün koyduğu esasları sen nasıl bozabilirsin diyebilir...” sözleriyle Altı Ok’un “dokunulmazlığına” işaret etmiştir (CHP, 1937: 20).

Günaltay’ın yukarıda atıf yapılan, “Teşkilâtı Esasiye Kanununa muhalif herhangi bir hareket nasıl bir cürüm ise bu esaslara muhalefet de aynı şekilde cürüm sayılacaktır” (CHP, 1937: 14) şeklindeki konuşması, Altı Ok’u teşkil eden ilkeler aleyhinde faaliyet gösterilmesinin anayasal düzene bir başkaldırı şeklinde telâkki edildiğini göstermektedir. Bu bakış açısı ise doğal olarak meselenin hukuki boyutu bağlamında uygulanacak cezaî yaptırımları gündeme getirmiştir. Nitekim, Konya Mebusu Ali Rıza Türel, Anayasa’nın 103. maddesine atıf yaparak, Anayasa’nın “hiçbir maddesinin hiçbir bahane ile ihmâl veya tadil” olunamayacağı gibi, hiçbir kanunun da Anayasa’ya aykırı olamayacağını ifade etmiştir (CHP, 1937: 27). Bu arada, Recep Peker, konuşmasına devam etmekte olan Türel’e “Ceza Kanunu da var” hatırlatmasında bulunmuştur. Türel de Peker’in bu hatırlatmasına istinaden “cezaî müeyyide” bağlamında TCK’nın 146. maddesine¹⁹ dikkat çekmiş; söz konusu madde bağlamında Anayasa’ya muhalif bazı hareketlerin ceza müeyyidesi altına girdiğini vurgulamıştır. Türel, Anayasa’nın tüm maddelerinin cezaî müeyyide altında olmadığını, ancak kendi kanaatine, Anayasa’nın 2. maddesine eklenerek devletin temel nitelikleri arasına dâhil olacak olan Altı Ok’a karşı girişilecek her türlü faaliyetin [cezaî müeyyidesi idam olan] TCK’nın 146. maddesi kapsamına gireceğini söylemiştir. Öte yandan, TCK’nın 146. maddesinin 2. fıkrası uyarınca bu türden fiilleri yaymak maksadıyla halkı meydanlara toplayarak onları tahrik edenlere de aynı cezaî yaptırımın uygulanacağını ifade etmiştir. Türel ayrıca, cezaî yaptırımı gerektirmeyen hareketlerin de hükûmet tarafından yasaklanması gerektiğini öne sürmüştür (CHP, 1937: 28).

19 1926 yılında kabul edilen TCK’nın 146. maddesi şu şekildedir: “Türkiye Cumhuriyeti Teşkilâtı Esasiye Kanunu’nun tamamını veya bir kısmını tağyir ve tebdil veya ilgaya ve bu kanun ile teşekkül etmiş olan Büyük Millet Meclisini iskata veya vazifesini yapmaktan mene cehren teşebbüs edenler idam cezasına mahkûm olur.” Bkz. (https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc004/kanuntbmmc004/kanuntbmmc00400765.pdf).

Yukarıdaki satırlarda zikredildiği üzere; gerek Günaltay, Peker ve Pars'ın -Menteşe'ye cevaben- yaptıkları konuşmalar, gerekse de Türel'in hukukî çerçeve içerisindeki konuşması, Altı Ok'un Anayasa'ya eklenmesinin arifesinde bu ilkelerin hiçbirinin ne sebeple olursa olsun tartışma konusu yapılamayacağını/yapılmaması gerektiğinin açık ifadeleri olarak alınmalıdır. Dönemin Tek-Partisi CHP'nin temel ilkelerini temsil eden Altı Ok Anayasa'ya eklenirken, bunlara aykırı eylem ve söylemler de Anayasa'yı "zorla değiştirmek" anlamına geleceğinden birer suç unsuru hâline gelmiştir (Koçak, 2013: 244). Zira, Recep Peker'in yukarıda alıntılanan ifadesi vesilesiyle, Altı Ok'un her bir ilkesinin zıddı vurgulanmak sûretiyle, bunlara aykırı düşüncelerin açıkça "suç" teşkil ettiği ilân edilmiştir. Anayasa, salt bir hukuk metni olmaktan çıkartılarak siyasal angajman altına sokulurken, ceza hukuku da siyasallaşmıştır. 5 Şubat 1937'deki tartışmalarda bu durumun farkında olan -ya da bunu ifade edebilen- tek isim Bağımsız İzmir Mebusu Halil Mentеше²⁰ olmuştur. Nitekim, Anayasa'nın 2. maddesinde yapılması öngörülen değişikliklerle, CHP'nin Altı Ok'unun/Atatürk İlkeleri'nin Anayasa'ya dâhil edilmesinin görüşüldüğü oturumda kanun teklifinin ilgili maddesine ilişkin tek itiraz Mentеше'den gelmiştir. Mentеше, "C. H. Partisinin umdelerinin Teşkilâtı Esasiyeye geçebilmesi için gösterilen esbabı mucibeyi [gerekçeleri] ben vârid [geçerli] görmüyorum" derken (CHP, 1937: 9), bir hukukçu olarak meseleyi salt hukukî veçheden ele almıştır. Mentеше, anayasaların; hükûmet fonksiyonlarını düzenleyerek, devlet otoriteleri arasındaki ilişkileri tespit ettiğinden ve ilâveten kamu hukuku denilen bireyin hukukuyla bunu ilgilendiren

20 Halil Mentеше, Osmanlı Devleti'nin son çeyrek asrında önemli görevlerde bulunmuş bir devlet ve siyaset adamıdır. 1874 yılında dünyaya gelen Mentеше, İstanbul'da başladığı hukuk tahsilini yarıda bırakarak, II. Abdülhamid'in istibdat ortamından kaçan dönemin pek çok genci gibi Paris'e gitmiştir. Paris'te hukuk eğitimi tamamlayan Mentеше, burada geçirdiği dönemde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (İTC) kurucularından Ahmed Rıza ile tanışmış ve kısa sürede İTC'nin önde gelen isimlerinden biri olmuştur. II. Meşrutiyet'in ilânı sonrasında milletvekili seçilen Mentеше, İTC'nin Grup Başkanlığı görevini de yürütmüştür. Mentеше, 1908'den 1918'e kadar olan dönemde imparatorluğun yönetiminde söz sahibi isimlerden biri olmuştur. Anılan dönemde Dâhiliye, Hariciye ve Adliye Nazırlığı yapmış; bunun yanında, Şûrâ-yı Devlet ile Osmanlı Meclis-i Mebusan Başkanlıklarında bulunmuştur. Bilhassa I. Dünya Savaşı yıllarında imparatorluğun kaderine hükmeden İttihatçıların başında gelen Mentеше -kimi zaman Cemâl Paşa'nın da önünde olmak bakımından- Enver ve Talât Paşalardan sonra dönemin üçüncü adamı olarak anılmıştır. I. Dünya Savaşı'nın ardından Malta'ya sürgüne gönderilen İttihatçılar arasında yer alan Mentеше, Türkiye'ye döndükten sonra 1920'li yıllar boyunca siyasetten uzak kalmıştır (Çevik, 2011: 101-102). Cumhuriyet döneminde eski İttihatçıların önde gelen isimleri büyük oranda tasfiye edilmişler ve siyaset yapma imkânı bulamamışlardır. Ancak CHP'nin 1931 Seçimleri öncesinde almış olduğu karar gereğince, 22 ilde 30 milletvekilliği bağımsız adaylara ayrılmış; bu sayede "yeni bir meclis içi denetim" öngörülmüştür. Yakın tarihli Serbest Cumhuriyet Fırkası örneğinde olduğu gibi CHP'nin kontrolünün dışında gelişen örgütlü bir muhalefet yerine, bir parti örgütü olmaksızın toplumsal destek bulmaları mümkün olmayan ve rahat denetlenebilir bir muhalefet tercih edilmiştir (Demirel, 2013: 115-116). Mentеше, 1931 Seçimleri'nde İzmir'den bağımsız aday olarak seçime girmiş ve milletvekili seçilmiştir (Demirel, 2013: 129). 1935 Seçimleri'nde İzmir'den yine bağımsız olarak meclise girmiş olan Mentеше, 1939 ve 1943 Seçimleri'nde de CHP listesinden İzmir milletvekili seçilmiştir. Bkz. (Demirel, 2013: 383, 397, 411). Meclisteki son döneminin ardından 1946 Seçimleri öncesinde siyasetten ayrılan Mentеше, 1948'de vefat etmiştir.

prensipleri de ortaya koyduğundan hareketle, bunların genel mânâda birer idarî ve hukukî çerçeve çizdiği görüşünü dile getirmiş; ancak, siyasî mahiyete sahip olan bu altı ilke Anayasa'ya girdiği takdirde hem Anayasa'nın idarî ve hukukî çerçevesinin aşılması ideolojik bir mahiyete bürünebileceği eleştirisini hem de ceza hukukunun siyasileşebileceği endişesini dile getirmiştir (CHP, 1937: 9).

Menteşe'nin dikkat çektiği şekilde; Altı Ok içerisinde yer alan devletçilik, milliyetçilik, lâiklik ve halkçılık ilkelerine dair dönemin yaygın ön kabulleri, hattâ önyargıları dolayısıyla, bu ilkeler çeşitli ideolojik yaklaşımlar tarafından sorgulanabilir ya da ilerleyen yıllarda şartların gereği olarak revize edilebilir prensipler olmaktan çıkarılarak, bir çeşit "anayasal dogma" biçimini almıştır. Böylece, Altı Ok'u oluşturan ilkelere muhalefet etmek cezaî müeyyide kapsamına alınırken, bu ilkelere tezat teşkil ettiği düşünülen liberalizm ya da komünizm gibi alternatif ideolojilerin kamuoyu nezdinde serbestçe tartışılması da açıkça Anayasa'yı ihlâl etmekle özdeş tutulmuştur. Bu durum, daha sonra kurulacak olan partilerin söz konusu ilkeleri -gönüllü ya da gönülsüz- kendi programlarına almaları sonucunu da doğurmuştur (Bilâ, 1999: 72). Giritlioğlu'nun (1965: 117) ifade ettiği üzere, çok-partili hayata geçtikten sonra kurulan tüm partiler, CHP'nin "...prensiplerinin çerçevesi içerisinde kalmak gibi bir mecburiyet içerisine girmişlerdir." CHP'nin, üzerinde hiçbir tartışmaya mahal vermeden kendi ilkelerini anayasal koruma altına alması siyasal alanı alabildiğine daraltmış; "...bir bakıma, CHP'den farklı siyasî görüşler yasaklan[mıştır]" (Yılmaz, 2005b: 197).

Bu itibarla, demokratik rejimlerin temel vasıflarından biri olan siyasal çoğulculuk, Türkiye örneğinde reddedilmiştir. Oysaki toplumlar; farklı kimlikler, değerler ve dünya görüşlerinin bir arada bulunduğu yapılardır, bu farklılıkların siyasal topluma yansması da ancak siyasal çoğulculuğun tesisiyle mümkündür. Demokratik rejimlerin bir başka temel özelliği de iktidarın barışçıl yollarla el değiştirmesi prensibine dayanıyor olmasıdır. Bu prensibin sağlıklı şekilde işleyebilmesi ise meşrû siyasal rekabetin varlığına bağlıdır (bkz. Dahl, 1996: 271-380; Habermas, 2002: 37-110; Lijphart, 2016: 329-349; Özbudun, 2017: 73-85; Sartori, 1996: 95-142). Ne var ki, Türkiye örneğinde görüldüğü üzere, siyasal partiler arasında -toplumların yukarıda değinilen farklılıklarına istinaden- doğal kabul edilmesi gereken farklılıkların görmezden gelinerek, tüm partilerin program, ideoloji ve politikalarının Anayasa marifetiyle âdeta standardize edilmeye çalışıldığı bir ortamda siyasal rekabetin meşrûluğundan söz etmek mümkün değildir. Tüm bu özellikleriyle söz konusu Anayasa değişikliği, Özbudun'un (2012: 9) ifadesiyle, "rejimin otoriter karakterinin daha da belirginleştiğinin bir göstergesi" olması hasebiyle kayda değerdir.

Neticede, Altı Ok'un Anayasa'ya eklenmesi sûretiyle, Türkiye'de fiilen sürmekte olan Tek-Parti yönetimi anayasal bir meşrûyet çemberi içinde hukuken de pekiştirilmiş;

CHP'ye karşı bir siyasal muhalefetin gelişmesinin önü alınmıştır. Öyle ki, Altı Ok'un Anayasa'ya eklenmesinin kararlaştırıldığı oturumda Muğla Mebusu Hüsnü Kitapçı, "...mevkii iktidarı [iktidar mevkiini] elinde bulunduran C.H.P. şimdiye kadar programında umde [ilke] olarak, esas olarak kabul ettiği bu vasıfları millete mâl ediyor" diyordu (CHP, 1937: 11). Altı Ok dışındaki siyaset alternatiflerinin kanunen "gayrimeşrû" ilân edilerek siyaset alanının daraltılmasının yanında, Kitapçı'nın konuşmasında vurguladığı üzere, CHP'nin kendi ilkelerini milletle özdeş görmesi neticesinde, bu ilkelere -ve tabii olarak CHP'ye- muhalefet de pekâlâ "millete muhalefet etmek" anlamına gelecektir. Bir siyasal partinin -ister zor yoluyla, isterse de ikna yoluyla fark etmeksizin- kendi ilkelerini/programını milletle "özdeş" gördüğü/gösterdiği ortamda, başka bir siyasal partinin ya da toplumsal bir muhalefetin varlık gösterebilmesi mümkün değildir. Zira bir partinin -hele ki kendi ilkelerinin anayasal referans hâline getirildiği Türkiye örneği bağlamında- kendi ilkelerini/programını millet iradesinin doğrudan tecellisi gibi sunduğu bir siyasal sistemde herhangi bir "aykırı" sesin, millî iradenin tecelli etmesini engellemekle itham edilmesi kuvvetle muhtemeldir. Öyle ki, bir tarafta milletin özü olan CHP'de tecessüm eden "milletin hakikî temsilcileri" varken; diğer taraftaysa, millet adı verilen organizmanın dışında kalmış kişiler ya da gruplar olacaktır. Benzer durumu, Hitler'in Nazi Almanya'sı, Mussolini'nin Faşist İtalya'sı ve Stalin'in Sovyet Rusya'sı gibi 1930'ların diğer otoriter-totaliter rejimlerinde de görmek mümkündür. Sovyetler Birliği'nde Komünist Parti "proletaryanın öncüsü" olarak tüm işçi sınıfını temsil etme iddiasındayken; İtalya'da Faşist Parti'yle Almanya'da Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi ise İtalyan ve Alman uluslarının özü olduklarını ilân etmişlerdir (bkz. Plaggenborg, 2015). Bu itibarla, Altı Ok'un 1937'de Anayasa'ya eklenmesi, CHP'nin 1935'deki IV. Kurultayı'nı takiben başlayan parti-devlet bütünleşmesinin nihaî adımı olarak da anlaşılmalıdır (bkz. Bilâ, 1999: 72; Demirel, 2013: 213; Özbudun, 2012: 9; Tanör, 2004: 324; Uyar, 2012: 79).²¹

21 Türkiye'deki parti-devlet bütünleşmesinin; Sovyetler Birliği, Nazi Almanya'sı ve Mussolini İtalya'sı gibi otoriter-totaliter rejimlerdeki emsallerinden temelli bir farklılık taşıdığı da vurgulanmalıdır. Nitekim, Türkiye'de 1935 sonrasında başlayıp 1939'da sona erdirilen kısa süreli parti-devlet bütünleşmesinde Avrupa'da giderek güç kazanan otoriter-totaliter rejimlerden esinlenilmekle birlikte, söz konusu Tek-Parti rejimlerinin tam tersine devlet partinin denetimine değil; parti, devlet denetimine sokulmuştur (Oran, 1999: 231). Bu itibarla, 1936 Haziran'ında alınan kararlar İçişleri Bakanı aynı zamanda Parti Genel Sekreteri, Valiler de Parti İl Başkanı yapılmıştır. Böylece, Demirel'in (2013: 212) ifadesiyle, "partinin görünüşteki özerkliği ortadan kaldırılmış"; Koçak'ın (2016: 135) deyişiyle, "devlet, partiye el koymuş"; Akşin'e (2017: 215) göre ise "devlet partiyi yutmuştur." Haziran 1939'da söz konusu uygulamaya son verilmesiyle, yeniden "parti ve hükûmet beraberliği esası" tesis edilmiştir (Koçak, 2016: 136; Uyar, 2012: 79).

Son tahlilde, Altı Ok'un Anayasa'ya ilâve edildiği 1930'lu yılların ikinci yarısındaki ortam -yukarıda çizilen genel çerçeve bağlamında- Türkiye'de çok-partili hayata geçilmesini de zorlaştırmıştır. Altı Ok'un Anayasa'ya ilâve edilmesi sürecindeki meclis görüşmelerinde ortaya konan görüşlerin gösterdiği gibi, "...bu dönemde CHP'nin Tek-Parti ideolojisi, daha otoriter, katı ve dışlayıcı nitelik almış, ... Tek-Parti sistemi gelip geçici bir zaruret değil, ideal ve kalıcı bir model olarak takdim edilmiş[tir]..." (Özbudun, 2012: 12). Nitekim, Türkiye'deki Tek-Parti yönetimi, Altı Ok'un 1937'de Anayasa'ya ilâve edilmesiyle hukuken de pekiştirilmiş, bunu benzeri uygulamalar takip etmiştir. 1938 Haziran'ında kabul edilen -yukarıda değinilmiş olan- 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu kapsamında siyasî parti ve dernek kurmak İçişleri Bakanlığı'nın yani hükûmetin iznine bağlanmıştır.²² Türkiye'de bu tarihe kadar siyasî partilerle derneklerin kurulması hususunda görünürde bir serbestlik ilkesi olsa da "otoriter rejim koşulları ile idareye tanınan yetkiler bunu geçersiz kılmaktaydı" (Tanör, 2004: 319). Cemiyetler Kanunu'nun ilgili hükmü siyasî partilerle derneklerin "... faaliyete geçebilmek için idareden tescil belgesi alma zorunluluğunu getirerek; ayrıca idareye faaliyetleri durdurma yetkisi vererek" bu görünüşteki serbestliği de ortadan kaldırmış; parti kurulmasının izne bağlanması sebebiyle mevcut durumdan daha geriye gidilmiştir (bkz. Tanör, 2004: 319, 339). Cemiyetler Kanunu'yla getirilen bu hüküm ve genel anlamda kanunun getirdiği kısıtlamalar ve hükûmete tanıdığı geniş denetim yetkisi nedeniyle, ilgili kanunun, dönemin Tek-Partisi CHP dışında başkaca bir partinin kurulmasına ve yaşamasına imkân vermekten oldukça uzak olduğu ortadadır (Ünal, 2015: 108). Yine, Cemiyetler Kanunu'nun 9. maddesinin (b) bendi, "Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun 2. maddesinde yazılı Devlet rejimine aykırı maksad ve gaye güden" cemiyetlerin kurulmasını yasaklamış; Altı Ok'un hâlihazırdaki kanunî dokunulmazlığı pekiştirilmiştir.²³ Nihayetinde, Koçak'ın (2006: 644) vurguladığı gibi,

22 Bkz. (Resmî Gazete, 14 Temmuz 1938, Sayı: 3959, s. 10272). Anılan tarihte siyasî partilerin faaliyetlerini düzenleyen ayrı bir kanun olmadığından; siyasî partiler, Cemiyetler Kanunu ile Medeni Kanun'un hükümlerine tâbiydi.

23 Bkz. (Resmî Gazete, 14 Temmuz 1938, Sayı: 3959, s. 10272).

“...1938 yılında, rejim, Tek-Parti yönetimini yasal olarak da temellendirmeyi tercih” etmiştir.²⁴

Sonuç

Atatürk İlkeleri olarak da isimlendirilen Altı Ok'un 5 Şubat 1937'deki Anayasa değişikliği neticesinde Anayasa'ya girmesi, Türkiye'de fiilen sürmekte olan Tek-Parti yönetimini anayasal zemin üzerinde hukuken de meşrûlaştırmıştır. Aynı zamanda CHP'nin temel ilkelerini teşkil eden Altı Ok Anayasa'nın koruması altına alınırken, buna uygun olarak siyasileştirilen ceza hukuku eşliğinde bu ilkelere dair her türlü eleştirel söylem ve karşı-görüşün, Anayasa ve kanunlar nezdinde açıkça “suç” kabul edilerek cezaî yaptırıma tâbi tutulması öngörülmüştür.

CHP'nin kendi programından mülhem ilkelerini anayasal teminat altına alarak, parti-içinde tesis etmiş olduğu siyasal mutabakatı Anayasa aracılığıyla tüm toplum nezdinde mecburî hâle getirmesi, Anayasa'yı salt hukukî bir metin olmaktan

24 Altı Ok'un 1937'de Anayasa'ya ilâve edilerek hukukî güvence altına alınmasının, Kemalizm'e yönelik her türlü eleştirinin/sorgulamanın önünün kesilmesinde ve Kemalizm'in Türk politik hayatındaki temel referans noktası olarak belirlenmesinde kritik bir eşiği temsil ettiği açıktır. Ancak, bu durumun Tek-Parti devriyle sınırlı kalmadığı da belirtilmelidir. Nitekim, bilhassa 27 Mayıs 1960 Darbesi'ni takip eden yıllar Kemalizm'in tahkim edilmesinde kritik bir dönem olmuştur. Bu dönemde yürürlüğe giren 1961 Anayasası'nın öngördüğü Anayasa Mahkemesi, Cumhuriyet Senatosu içerisindeki Tabii Senatörlük kurumu ve Millî Güvenlik Kurulu gibi -siyasal egemenliği seçilmişlerle birlikte paylaşmaya başlayan-muhtelif anayasal organlar da “Anayasa'dan aldıkları güce dayanarak, yasama ve yürütme organları üzerinde uyguladıkları baskıyla Kemalist söylemin tartışmaya açılmasına izin vermemişlerdir” (bkz. Göbel, 2022: 146; Özbudun, 2017: 107). 12 Eylül 1980 Darbesi, Kemalizm'in Türk siyasal hayatındaki hâkim konumunu daha da pekiştirmiştir. Askerî rejim döneminde kabul edilen 2820 sayılı Siyasî Partiler Kanunu'yla Kemalizm'in Tek-Parti devrinden beri partiler üstünde süregelen tahakkümü kanunî bir zorunluluk hâline de getirilmiştir. Nitekim, söz konusu kanunun 4. maddesi “Siyasî partiler, demokratik siyasî hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır. Atatürk ilke ve inkılâplarına bağlı olarak çalışırlar” hükmünü getirmiştir. Bkz. (Resmî Gazete, 24 Nisan 1983, Sayı: 18027, s. 1). Atatürk İlkeleri'nin/Altı Ok'un, 1924 Anayasası'ndan başlayarak, günümüze kadar gelen tüm anayasalarda “devletin değiştirilemez hükümleri” arasına alınması, parti kapatmalarına da hukukî dayanak oluşturmuştur. Söz gelimi; Türkiye İşçi Partisi, halkçılık ilkesine karşıt olarak “sınıf mücadelesi propagandası” yaptığı gerekçesiyle 1971 yılında Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmış; aynı yıl, Millî Nizam Partisi de lâiklik ilkesine aykırı olarak “dini siyasetle istigal ettiği” gerekçesiyle benzer akıbete uğramıştır. Refah ve Fazilet Partileri de benzer şekilde lâiklik ilkesine karşıt olarak “lâiklik ilkesine aykırı eylemlerin odağı hâline gelmek” gerekçesiyle sırasıyla 1998 ve 2001 yıllarında kapatılmışlar; aynı gerekçeyle 2008 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi'ne de kapatma davası açılmıştır. Kürt siyasal hareketini temsil eden siyasî partiler olan Halkın Emek Partisi, Özgürlük ve Eşitlik Partisi, Özgürlük ve Demokrasi Partisi, Demokrasi Partisi, Halkın Demokrasi Partisi, Demokratik Toplum Partisi gibi partiler ise Atatürk milliyetçiliğine karşıt olarak “devletin bölünmez bütünlüğüne aykırılık” gerekçesiyle 1993-2009 yılları arasında kapatılmışlardır. Zikredilen partilerin kapatılmalarında “devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü” gibi yine Kemalist milliyetçiliğin “etnik egemenlikli iç siyaset yüzünün” bir yansıması olan müphem bir kavram da hukukî dayanak teşkil etmiştir. Bkz. (Kaynar vd., 2007: 153, 205, 238, 258-259, 269, 318). Söz konusu parti kapatmalarına gerekçe teşkil eden “ideolojik devlet” anlayışı 1937'deki Anayasa değişikliğiyle yerleşmiş; siyasal çoğulculuğun reddedilerek ceza hukukunun siyasileştirilmesi gibi anti-demokratik eğilimler de bu tarihten sonra güçlenmeye devam etmiştir.

çıkartarak ona kuvvetli bir siyasî mahiyet vermiş; anayasal çoğulculuk zemini ortadan kaldırmıştır. Altı Ok'un Anayasa'ya dâhil edildiği 1937'deki Anayasa değişikliğiyle liberalizm, komünizm ya da beynelmilecilik isimleri altında çeşitli ideolojilerin açıkça yasaklanmasıyla düşünce özgürlüğü kısıtlanmış; bunu 1938'deki benzeri kanunî düzenlemeler takip etmiştir. Türkiye'de, Altı Ok dışında siyaset yapma imkânının anayasal düzeyde neredeyse imkânsız hale gelmesiyle siyasal rekabet ortadan kaldırmıştır. 1930'lar Türkiye'sinde süregiden Tek-Parti idaresi, 1937 ve 1938 yıllarındaki anayasal ve yasal düzenlemelerle “anayasal otoriterlik” üzerinden bir hukukî meşrûluk devşirmek sûretiyle siyasal konumunu daha da pekiştirmiştir. Bu durum, Türkiye'de hem çok-partili hayata geçilmesini zorlaştırmış hem de çok-partili hayata geçildikten sonra da Kemalizm'in ve Altı Ok'un Türk siyasal hayatındaki etkisi parti kapatmalarında hukukî dayanak oluşturmaya varıncaya değin devam etmiştir.

Sadece CHP'nin değil, aynı zamanda Atatürk/Kemalizm'in İlkeleri olarak da ifade edilebilecek olan Altı Ok'un 1937 yılında Anayasa'ya ilâve edilmesi neticesinde, tamamen siyasî, hattâ akademik saiklerle dahi olsa, bu ilkelere yönelik herhangi bir tartışmanın/eleştirinin daha baştan önü kesilmiştir. Son kertede, ilkelerin Anayasa'ya girmesini takiben ceza hukukunun da siyasileşmesi itibarıyla bu ilkelere karşı her türlü bireysel ve örgütlü itirazın “anayasal düzeni yıkmak” gerekçesiyle değerlendirilme potansiyeli, Türkiye'nin ilerleyen yıllardaki muhalif siyasal hareketlerini daimî bir ceza cenderesi içine sıkıştırmıştır.

The Legal Legitimization of the Kemalist Single-Party Regime: The Constitutional Amendment of February 5, 1937, Adding the Six Arrows to the Constitution and Its Consequences

Arda Göbel

In this study, the parliamentary debates surrounding the inclusion of the Six Arrows (republicanism, nationalism, populism, statism, laicism, and reformism), which constitute the core principles of the Republican People's Party (CHP), into Article 2 of the Constitution through the constitutional amendment dated 5 February 1937, as well as the consequences of this amendment, are discussed.

Through this constitutional amendment, these principles -forming the main outlines of the CHP's political program- were transformed into the founding principles of the state and the Constitution. Through this amendment, which enabled the Constitution to define the structure of the state and its official-ideological framework, the CHP's party program was converted into constitutional norms; any political attitude or thought opposing these principles was declared illegitimate. Thus, on one side the party and the state, and on the other side ideology and the constitutional order, were rendered identical. This amendment, which was an indicator of the authoritarian tendency of the Kemalist Single-Party rule of the 1930s, not only

Dr., Independent Researcher, ardagobel@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-4596-5079>

DOI: 10.12658/M0795
insan & toplum, 2026.
insanvetoplum.org

Received: 16.08.2025
Revised: 05.09.2025
Accepted: 03.12.2025
Online First: 19.01.2026

struck a blow to the development of political opposition thought in Türkiye but also significantly complicated the transition to a multi-party politics. Indeed, the constitutionalization of the Six Arrows eliminated the grounds of legitimacy for ideological approaches alternative to the CHP; therefore, political competition was seriously constrained.

In this study, the minutes of the Turkish Grand National Assembly (TBMM) dated 5 February 1937, when the mentioned constitutional amendment took place, were used as the main reference source; the discourses expressed during the parliamentary debates were examined in detail. In the aforementioned parliamentary discussions, particularly the İzmir Deputy Halil Menteşe and İstanbul Deputy Refet Bele expressed their reservations about transforming the Six Arrows into “constitutional norms.” Menteşe and Bele focused especially on the principle of statism among the principles to be added to the Constitution. They drew attention to the danger of the politicization of criminal law, since defending liberalism, socialism, or any other idea contradicting the principle of statism -an issue essentially about the political realm- would henceforth fall directly within the scope of criminal law as “attempting to alter the form of the state” (CHP, 1937: 9-10, 22, 27).

The parliamentary majority harshly rejected these criticisms declaring that, henceforth no political or economic alternative opposing the Six Arrows could be defended in Türkiye. It was emphasized that anyone acting otherwise would face criminal sanctions. For example, the Chairman of the Constitutional Committee and Sivas Deputy Şemseddin Günaltay, declaring that these principles were the “national spirit” of the Turk, directly categorized opposition to them as a “crime,” and stated that, like every action against the Constitution, any opposition to the Six Arrows would encounter criminal sanctions (CHP, 1937: 13-14). The stance of Kütahya Deputy Recep Peker settled the issue. Peker listed one by one the views contrary to each principle of the Six Arrows. Accordingly, monarchism, opposite of republicanism, internationalism (its equivalent in Kemalist literature being socialism), opposite of nationalism, classism, opposite of populism, liberalism, opposite of statism, clericalism, opposite of laicism, and all activities in favor of reactionism, opposite of reformism, were considered crimes aimed at undermining the constitutional order (CHP, 1937: 15).

The views of Günaltay and Peker narrowed the boundaries of the political sphere and created an ideological domination over criminal law. Konya Deputy Ali Rıza Türel asserted that opposition to the Six Arrows would fall under Article 146 of the Turkish Penal Code (TCK), which covered “attempting to alter the form of

the state” and whose criminal sanction was the “death penalty” (CHP, 1937: 27-28). Thus, within the scope of criminal law, which was assigned an ideological function and placed under political engagement, the law was instrumentalized. Opposition to the Six Arrows ceased to be a political preference and instead became a potential criminal threat.

This study also concludes that this constitutional transformation made the transition to a multi-party political life in Türkiye more challenging. After 1937, when the Six Arrows were incorporated into the Constitution, establishing a new party in Türkiye or presenting a program alternative to the ruling party became de facto impossible, even if not legally prohibited. The principles incorporated into the Constitution became the fundamental criteria delineating the boundaries of political legitimacy in Türkiye. A structure emerged in which any political organization outside the CHP would inevitably have to adopt the Six Arrows or otherwise be labeled as opposed to the constitutional order. Furthermore, with the constitutional guarantee granted to the Six Arrows, political competition lost its legitimacy in the eyes of the CHP, which positioned itself as the “essence of the nation” and the “owner of the state.” CHP Deputy Hüsnü Kitapçı’s statement in the 5 February 1937 session, “CHP attributes these qualities to the nation”, reflects this “party-state-nation identity” (CHP, 1937: 11). According to this understanding, in which the CHP was identified with the “essence of the nation,” potential political opposition was accused not only of opposing the government but also of being against the nation itself; thus, the ground for the legitimacy of political competition was eliminated. The multi-party life that began in Türkiye in 1946 was born within this narrow political culture created by the constitutional foundation, and a fully fledged political pluralism could not be established.

It is clear that the constitutional amendment dated 5 February 1937, in which the Six Arrows were added to the Constitution, was beyond a simple constitutional amendment. As a result of the aforementioned amendment, the Constitution became a text in which different views were stripped of being “legitimate” on a constitutional basis and instead coded as “crimes.” In connection with this transformation, criminal law was politicized, and the Single-Party administration in Türkiye was strengthened through legal means. The amendment securing the Six Arrows constitutionally should be regarded as an authoritarian tendency of the Kemalist Single-Party rule, as it openly rejected political pluralism and prohibited the free participation of social groups with different views in political competition. The incorporation of the Six Arrows, representing the principles of the CHP and Kemalism, into the Constitution confined the multi-party regime established after 1946 in Türkiye to a narrow

ideological space; political parties were obliged, willingly or unwillingly, to accept the Six Arrows protected by the Constitution. With the inclusion of the Six Arrows into the Constitution, the influence of Kemalism in Turkish political life increased markedly, even to the point of providing the legal basis for party closures.

Kaynakça

- Ahmad, F. (2009). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. Yavuz Alogan (Çev.). Kaynak Yayınları.
- Akşin, S. (2017). *Kısa Türkiye Tarihi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Anderson, B. (2017). *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. İskender Savaşır (Çev.). Metis Yayıncılık.
- Arslan, E. (2018). Milliyetçilik. İçinde G. Atılğan & E. A. Aytekin (Ed.), *Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler* (ss. 395-407). Yordam Kitap.
- Beriş, H. E. (2015). *Tek Parti Döneminde Devletçilik: Türkiye'de Otoritarizmin Siyasal ve Ekonomik Temelleri*. Tezkire Yayıncılık.
- Bilâ, H. (1999). *CHP: 1919-1999*. Doğan Kitapçılık.
- Bolay, S. H. (2007). *Türk Düşüncesinde Gezintiler*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Boratav, K. (2006). *Türkiye'de Devletçilik*. İmge Kitabevi Yayınları.
- Cizre, Ü. (1999). *Muktedirlerin Siyaseti: Merkez Sağ-Ordu-İslamcılık*. İletişim Yayınları.
- Cumhuriyet Halk Fırkası (1931). *Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi*. T.B.M.M. Matbaası.
- Cumhuriyet Halk Partisi (1935a). *Cumhuriyet Halk Partisi Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası* (9-16 Mayıs 1935). Ulus Basımevi.
- Cumhuriyet Halk Partisi (1935b). *C.H.P. Programı*. Ulus Basımevi.
- Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği (1937). *5.2.1937 Büyük Millet Meclisinde Teşkilâtı Esasiye Kanunundaki Değişikliğe Dair Müzakereler*. Ulus Basımevi.
- Çevik, A. (2011). *Halil Menteşe'nin Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dahl, R. A. (1971). *Polyarchy: Participation and Opposition*. Yale University Press.
- Dahl, R. A. (1996). *Demokrasi ve Eleştirileri*. Levent Köker (Çev.). Yetkin Yayınları.
- Demirel, A. (2012). *Tek Partinin Yükselişi*. İletişim Yayınları.
- Demirel, A. (2013). *Tek Partinin İktidarı: Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)*. İletişim Yayınları.
- Eroğlu, H. (1981). *Atatürkçülük*. Olgaç Matbaası.
- Girtlioğlu, F. (1965). *Türk Siyasal Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii* (1). Ayyıldız Matbaası.
- Goloğlu, M. (2009). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (I): Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Göbel, A. (2022). *Mehmet Saffet (Arın) Engin'in Modern Türk Siyasal Düşüncesine Katkıları Üzerine Bir İnceleme* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Göbel, A. (2023). Pozitivist Düşüncenin Kemalist Modernleşme Üzerindeki Etkileri. *Liberal Düşünce Dergisi*, 28(110), 65-96.
- Göbel, A. (2025). Kemalizm'in Pragmatik Karakteri Üzerine Bir İnceleme. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 67, 1-21.
- Gözler, K. (2018). *Anayasa Hukukunun Genel Esaslarına Giriş*. Ekin Basım Yayın Dağıtım.

- Greally, R. (2024). Ideologies of Political Constitutionalism. *Oxford Journal of Legal Studies*, 44(4), 949-978.
- Habermas, J. (2002). "Öteki" Olmak, "Öteki"yle Yaşamak: *Siyaset Kuramı Yazıları*. İlnur Aka (Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Halıcı, Ş. & Burgaç, M. (2016). *Atatürk Devri Yazarlarının Kaleminden Altı Ok: (1919-1938)*. Kaynak Yayınları.
- Hanioglu, M. Ş. (1992). Batılılaşma. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 5 (ss. 148-152). TDV Yayınları.
- Kansu, A. (2009). Türkiye'de Korporatist Düşünce ve Korporatizm Uygulamaları. İçinde A. İnşel (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce (2): Kemalizm* (ss. 253-267). İletişim Yayınları.
- Kara, İ. (2019). *Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslâm (1)*. Dergâh Yayınları.
- Karpat, K. H. (2017). *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*. Timaş Yayınları.
- Kaynar, M. K. & Özsel, D. & Çavdar, O. vd. (2007). *Cumhuriyet Dönemi Siyasî Partileri (1923-2006)*. M. K. Kaynar (Der.). İmge Kitabevi Yayınları.
- Kili, S. (1976). 1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler: *Siyaset Bilimi Açısından Bir İnceleme*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Kili, S. (1981). *Atatürk Devrimi: Bir Çağdaşlaşma Modeli*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Koçak, C. (2006). *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası: Târihyazınında Serbest Cumhuriyet Fırkası*. İletişim Yayınları.
- Koçak, C. (2013). *Tarihin Buğulu Aynası: Efsaneler Çökerken*. Timaş Yayınları.
- Koçak, C. (2016). *Tek Parti: Cumhuriyet ve Şefler*. Timaş Yayınları.
- Koçak, C. (2018). *Recep Peker Konuşuyor: Disiplinli Hürriyet*. Alfa Basım Yayım.
- Köker, L. (2016). *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*. İletişim Yayınları.
- Lewis, B. (1984). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Metin Kırıtlı (Çev.). Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Lijphart, A. (2016). *Demokrasi Modelleri: Otuz Altı Ülkede Yönetim Biçimleri ve Performansları*. Güneş Ayas-Utku Umut Bulsun (Çev.). İthaki Yayınları.
- Mardin, Ş. (1983). *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri: 1895-1908*. İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2017). *Türkiye'de Din ve Siyaset*. Mümtaz'er Türköne & Tuncay Önder (Der.). İletişim Yayınları.
- Mouffe, C. (2000). *The Democratic Paradox*. Verso.
- Oran, B. (1999). *Atatürk Milliyetçiliği: Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme*. Bilgi Yayınevi.
- Ozankaya, Ö. (2000). *Türkiye'de Laiklik: Atatürk Devrimlerinin Temeli*. Cem Yayınevi.
- Özbudun, E. (2012). *1924 Anayasası*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özbudun, E. (2014). *Türkiye'de Demokratikleşme Süreci: Anayasa Yapımı ve Anayasa Yargısı*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özbudun, E. (2017). *Anayasalcılık ve Demokrasi*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Parla, T. (1995). *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları (3): Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Ok'u*. İletişim Yayınları.
- Peker, R. (1935a). *C.H.P. Genel Sekreteri R. Pekerin Söylevleri: 1- Parti Dördüncü Büyük Kurultayının Açılmasından Önce, Sunulacak İşleri Aydınlatmak Üzere 8 Mayıs 1935 Gecesi Ankara Radyosunda. 2- Yeni Parti Programının Konuşulmasına Başlanırken Prensiplerin Ana Çizgilerini Aydınlatmak Üzere 13 Mayıs 1935 Kurultay Toplantısında*. Ulus Basımevi.
- Peker, R. (1935b). *Recep Pekerin İnkılab Dersleri Notları*. Ulus Basımevi.
- Plaggenborg, S. (2015). *Tarihe Emretmek: Kemalist Türkiye-Faşist İtalya-Sosyalist Rusya*. Hulki Demirel (Çev.). İletişim Yayınları.

- Sartori, G. (1996). *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*. Tunçer Karamustafaoğlu-Mehmet Turhan (Çev.). Yetkin Yayınları.
- Şahinler, M. (1998). *Atatürkçülüğün Kökeni, Etkisi ve Güncelliği*. Çağdaş Yayınları.
- Şentop, M. (2007). Anayasa'nın İdeolojisi Kemalizm mi? *Anlayış Dergisi* (Çevrimiçi). (<https://anlayis.net/makaleGoster.aspx?dergiid=52&makaleid=658>) (Erişim Tarihi: 25.11.2025).
- Tanör, B. (2004). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*. Yapı Kredi Yayınları.
- Timur, T. (1968). *Türk Devrimi: Tarihi Anlamı ve Felsefi Temeli*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Timur, T. (1997). *Türk Devrimi ve Sonrası*. İmge Kitabevi Yayınları.
- Toprak, B. (2009). Türkiye'de Dinin Denetim İşlevi. İçinde E. Kalaycıoğlu & A. Y. Sarıbay (Ed.), *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme* (ss. 445-458). Dora Yayınları.
- Topuzkanamış, Ş. E. (2014). Anayasalar Yoluyla Toplum Tasarımı ve İnşası: Anayasaların Gerçek Sahipleri ve Anayasacılık Süreçlerinde Birey. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 16(Özel Sayı), 4989-5010.
- Tunçay, M. (2010). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tushnet, M. (2015). Authoritarian Constitutionalism. *Cornell Law Review*, 100(2), 391-462.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (1937). S. Sayısı: 89, *Malatya Mebusu İsmet İnönü ve 153 Arkadaşının, Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun 2,44,47,48,49,50,61,74 ve 75 nci Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun Teklifi ve Teşkilâtı Esasiye Encümeni Mazbatası (2/44)*.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (1937). *Zabıt Ceridesi*, Devre: 5, Cilt: 16, İçtima: 2, İnikad: 34.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc004/kanuntbmmc004/kanuntbmmc00400765.pdf) (Erişim Tarihi: 13.06.2025).
- Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazete, 23 Haziran 1936, Sayı: 3337.
- Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazete, 13 Şubat 1937, Sayı: 3533.
- Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazete, 14 Temmuz 1938, Sayı: 3959.
- Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazete, 24 Nisan 1983, Sayı: 18027.
- Uyar, H. (2012). *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*. Boyut Yayıncılık.
- Ünal, S. (2015). Türkiye'de 1923-1960 Yılları Arasında Kapatılan Siyasi Partiler. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(10), 100-156.
- Yayla, A. (2012). *Siyaset Teorisine Giriş*. Kesit Yayınları.
- Yılmaz, M. (2005a). Tek-Parti CHP, Kemalizm ve Liberalizm. İçinde M. Yılmaz (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce (7): Liberalizm* (ss. 189-196). İletişim Yayınları.
- Yılmaz, M. (2005b). CHP İlkelerinin 1937'de Anayasaya Girişi ve Liberalizmin Yasaklanması. İçinde M. Yılmaz (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce (7): Liberalizm* (ss. 197-204). İletişim Yayınları.
- Zürcher, E. J. (2019). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. Yasemin Saner (Çev.). İletişim Yayınları.